

A FENÉKI SÍRMEZŐ.

Csodálatos, mennyire képes egy bizonyos pont vagy tájék figyelmünket lekötni úgy, hogy bárhol legyen is az ember, gondolatban oda mindig vissza-visszatér. Így voltam én is a fenéki várral, a hajdani Mogentianával, attól a pillanattól fogva, hogy annak területét dr. Rómer Flóris Ferenczcel az 1859. év egyik forró nyári napján először bejártam és szavait valódi áhítattal hallgattam, melyek e terület jelentőségére vonatkoztak. Képzetet volt-e vagy előérzet, nem tudnám megmondani, de Fenék sohasem ment ki az eszemből, bár 1860-tól fogva csaknem húsz évig laktam távol tőle. Ha a szünnapokban Keszthelyen megfordultam, a mi gyakran megtörtént, sohasem mulasztottam el oda kirándulni és a vár területét hosszú lépésekkel végigmérni; és a mikor már a régészettel foglalkoztam, sóvárogva gondoltam arra, mikor vihetem majd odáig a dolgot, hogy a fenéki vár titkainak kifürkészéséhez tényleg hozzá is foghassak.

Sok éven át táplált óhajom végre valahára teljesülésbe látszott menni.

A birtokos, Festetics Taszilo gróf úr, a legelőzékenyebb módon megengedte, hogy Fenéken ásathassak. Fel is használtam a kedvező alkalmat; de, mielőtt szándékomat teljesen kivihettem volna, igazabban, épen akkor, és épen ott, a mikor és a hol a legszebb reménysugarak derültek föl előttem, a végzet, a birtokos gróf úr néhány alantas közegeinek képében attól ismét elütött és most megint epedve tekintek arra a kis darab földre, annál is inkább, mert gyaníthatom, hogy mit rejthet még méhében, és végtelenül sajnálom, hogy mindazt a hazai tudomány érdekében nem hozhatom napfényre. Mindamellet az is, a mit sikerült kivennem, bőven megérdemli a behatóbb tárgyalást. Szükségesnek tartom azonban, mielőtt ebbe bocsátkoznám, mind Fenék helyrajzi viszonyairól, mind ásatásaim előmunkálatairól kissé körülményesebben szólni.

A cerszegi szőlőhegység végkiágazásai által képezett fensík, melyen Keszthely városa is épült, délfelé elnyúlik egész Fenékig, hol minden folytatás nélkül megszakad. E fensík különben elég girbe-görbe keleti széle már Keszthelytől kezdve a Balatonnak aligha nem őskori, 4—5 méter magas partja, mely alatt most a víz széleig mindenütt legelők terülnek el, habár még az utóbbi évtizedben is megesett néhányszor, hogy hozsantartó esőzések folytán a víz e legelőket is nagyrészen elöntötte, sőt, ha ily nagy vízállás mellett erős keleti szél támadt, a Balaton hullámai a régi part oldalait is csapkod-

ták. Most ugyan ettől kevésbé lehet tartani, mert a Sió kifolyását szabályozó bizottság csupa nemzetgazdasági tüztől elragadtatva annyi vizet eresztett le a Balatonból, a mennyit ez húsz év alatt nem képes visszaszerezni. A fensík déli végén állott hajdan Mogentiana, a balatonpart délnyugoti végvára, melynek hadászati fontosságáról «A keszthelyi sírmezők» című dolgozatomban körülményesebben nyilatkoztam, tehát annak ismétlését e helyütt egészen feleslegesnek tartom. A várterület mai helyrajzi viszonyairól a következők mondhatók.

Az egész terület egyenetlen, telve kisebb-szerű dombokkal, földhátakkal, mélyedésekkel, melyek onnan eredtek, hogy a régi épületek romjait, melyek Bél Mátyás idejében még állottak, az anyag kedvéért szétrombolták, a törmelékét pedig ott hagyták, mely az évek folytán begyepesedett. Néhány évtized előtt az alapfalak nagy részét is kiszedték, bár azok itt-ott a szakadásokban még most is kifehérlenek, az így nyert köveket pedig az alább említendő épületekre használták föl. A terület kisebb keleti felét a mai országút szeli át, e mellett áll a déli végen jobbról a vámbház, balról a fenéki csárda. A csárdától nyugatnak jó puskalövésnyi távolban látjuk az uradalmi gulya- és ménestállót, ezek arczezal az országút felé fordítvák; mögöttük és körülöttük több kisebb majorsági épület foglal helyet. Ettől a szoroson vett várterülettől éjszakra, Keszthely felé, mintegy fél kilométernyi távolban keletről nyugatnak volt egy hatalmas földsáncz, ennek esekély része az országút mellett jobbra vagy három méternyi magasságban még fennáll, néhány százados tölgyfa díszlik rajta, de nyugot felé már meglehetősen elegyengette az eke járása, bár a csak kissé gyakorlott szem a hajdani mély árok által képezett horonyon a sáncz irányát messze követheti. Hol fordul azonban ez a sáncz délnek, és déli végpontjától ismét keletnek, hogy a négyszöget, melynek keleti szára a Balaton, egészen bezárja, azt ma már teljes bizonyossággal, habár helylyel-közzel emelkedések, rövidebb-hosszabb földhátak mutatkoznak is, meghatározni nem lehet.

Hogy a fenéki pusztát classicus talaj, az már régen ismert dolog. A mikor a feljebb említett gazdasági épületeket rakták, néhány római, ma Keszthelyen a grófi kastélyban őrzött feliratos és faragványos köemlék, több óriási láncszem és másféle római apróság került napfényre.* A rómaiak itteni telepéről még hangosabban tanuskodik a várterület keleti oldalát képező Balaton széle. Ha erős keleti szélvihar felkavarja itt a Balaton medrét, a víz szélén tömérdek római pénzt és egyéb bronz- és vasfélét szednek össze a pásztorfiúk és mások, kik épen e célból keresgélnek a vízszéli iszapban. Mióta én ismerem e tájat, 1858 óta, csak az évenként itt összeszedett római rézpénzt 5—6 kilogrammra lehet tenni. Sőt mi több, a római tárgyak között elvéve még őskori tárgyak, mint czeltek, buzogánygombok bronzból, átfürt kalapácsok kőből és csontból, agyag orsógombok is kerülnek innen.

Ennek a mindenesetre sajátságos tüneménynek az okán már sokan, köztük magam is, törték az eszüket. Azt, hogy a rómaiak pénzeiket és egyéb ingóságaikat zsákszámba szórták volna itt a vízbe, fölteni nem lehet. Ezt kizárja az a körülmény is, hogy 1859-ben, mikor a Balaton vize nagyon leapadt, az iszapban két egymás mellett álló, házfödél alakú római, de már szétrombolt téglasírt magam is láttam, a vízbe pedig csak nem temetkeztek

* A szintén ugyanott őrzött római mértföldmutató azonban Szalk-Szt.-Mártonból való.

a rómaiak.* De rendszeres nagy temetőt, mely mindezt a tömérdek tárgyat magában rejtene, sem képzelhetek ide, mert annak folytatását egészen a várdomb, illetve a fensík meredek oldaláig, ezelőtt két évvel, a mikor is ott rendszeres próbaárkokat huzattam, okvetlenül megtaláltam volna. Nem marad tehát más hátra, mint feltenni, hogy itt a vár alatt jókora száraz területnek kellett léteznie, mely talán a víz ellen erős töltés által volt védve, hol a várórség családai, a kézművesek, szóval az egész nem fegyverfogható népség lakott. Hogyan pusztult el azonban e lakhely úgy, hogy a lakók mindene ott maradt, azt úgy képelem magamnak, hogy egy nagy vihar, mint a milyen a Balatonon nem tartozik épen a ritkaságok közé, szétrombolhatta a védgátat és mindent a víz alá temetett. Ez volna nézetem szerint az egyedüli valószínű megfejtése e nagy és látszólag kimeríthetetlen lelőhelynek, valamint annak is, hogy magán a várterületen, fegyvermaradványokon kívül oly kevés kifogásolhatlan és tisztán római tárgy jelentkezik. Van ott e helyett más bőségesen, miről alább részletesen fogok beszélni, itt csak azt akarom még megjegyezni, hogy ezeket a parti leleteket, már t. i. a mennyire megszerezhettem, mert százfelé hordják szélylyel, megszereztem és megszerzem a vasmegyei régiségtár számára a felsőpannoniai római emlékek kiegészítéséül.

1883. november 26-án egyszerre két, egymástól 12—14 kilométerre távol eső helyen indítottam meg az ásást, Alsó-Páhokon és Fenéken. Páhokon azért, mert szerencsésen megtalálván a már évekig keresett sírmezőt, a kínálkozó alkalmat, bérbe vehetvén egy hold szántóföldet, nem akartam elszalasztani. A következmény megmutatta, hogy nem is tettem helytelenül, mert ha akkor nem iparkodom és le nem kenyerezem a birtokos földművelőket, alighanem még most is csak a hévizi domb tetejéről nézhetném a sírmezőt. — A fenéki ásatásokra pedig a birtokos gróf úrtól néhány nappal előbb kértem ki az engedélyt, hogy a szerencsés véletlen megnyitotta előttem a páhoki sírmezőt. Miután Fenéken, mint jókora darab földön egyelőre nem is lehetett mást tenni, mint a szó legszorosabb értelmében lelőhely után kutatni, ide hat embert, Páhokra pedig, hol keresni nem kellett, csak kiásni, négy embert rendeltem egy-egy Sirsom-testvér vezetése alatt, magam pedig felváltva naponkint másutt kísérttem figyelemmel a munka menetét.

Fenéken legelőször is, mint már fentebb említém, a fensík keleti szélétől a víz partjáig tétettem kísérleti átmetszéseket, megtudandó, vajjon nem borít-e ott a víz egy nagyobb temetőt, mert valószínűnek tartottam, hogy ebben az esetben római sírokat még a szárazon is fogok találni. Az ásatásból kiderült, hogy ott római temetőnek nyoma sincsen, ebből következtetem azt is, hogy a fentebb említett és a víz alatt volt két téglasír is csak olyan szórványos temetkezés lehetett, mint a minőt Szombathelyen a római házak alapfalai között is több ízben találtam. Bukkantunk azonban itt is, alig két ásonyomnyi mélységben és vagy három lépésnyire a víz szélétől, két egymás mellett déltől éjszaknak fekvő csontvázra, de ezek, mert a pusztta földben feküdtek, mert koponyaalkatuk határozottan a keszthelyi és dobogói népre vallott, a szegényes mellékletek, két egymásban lógó bronzkarika, egy övdíszlemez és egy rozsdás egyélű késpenge, pedig szintén nem mutattak római eredetet, rómaiak aligha lehettek. — Három napi sikertelen munka után elhagytam

* Most, hogy a Balaton vize annyira visszament, még más három, egymástól távol eső, de már szétrombolt sír helyét tisztán lehet látni.

a víz partját, és a fensikot, voltaképen a várterület kisebbik keleti felét vettem tüzetes vizsgálat alá, a mennyiben azon zig-zögben egy félméternél mélyebb próbaárkot huzattam. E területen valamikor nagy épületcomplexusnak kellett állania, mert keresztül-kasul szelik át vékonyabb-vastagabb alapfalak. Habár régészeti szempontból mindenesetre érdekes lett volna ezeknek az alapfalaknak nyomán az épülethálózat tervét kideríteni, és habár nem lehetetlen, hogy ez által az egyes részek hajdani rendeltetését is meg lehetne állapítani, sőt még az is valószínű, hogy talán eme alapfalak között itt-ott egy-egy érdekes leletre is szert lehetett volna tenni, én arra, munkaerő hiányában még sem vállalkozhattam, mert itt nem hat, hanem hatvan munkásra lett volna szükségem, pedig hat munkásom sem állotta ki egy hétig nálam, ötöd napra már leolvadt kettőre, egyenkint elszökődsvén a keszthelyi grófi kastély építéséhez, hol könnyebb munkáért nagyobb napszámot kereshettek; — azután, a mi a fő, még ha kaphattam volna is nagyobb számban munkásokat, nem volt, a ki fizesse. A próbaárok metszésénél néhány helyütt egész rakás ember- vagy állatesontokra akadtunk, kő, cserép és bélyegtelen római téglák is volt bőségesen, különös említést érdemel három közép nagyságú vasszekercze, egy lándzsacsúcs vasból, egy kis nyilhegy és egy kisdud nyerges lovat ábrázoló fibula bronzból, mint a milyent a vízszéli leletek is adtak.

Közben értesülvén a majorbeli cselédségtől, hogy a várterület nyugati részétől valamivel délnek, az úgynevezett pusztai templom körül már több ízben ástak ki sírokat, a próbaárkot betemettem, és a nevezett helyen folytattam tovább a kutatást. Egy napi munka meggyőzött arról, hogy itt nem templom, hanem mély árokkal körülvett római kerek torony állott, egy a váron kívül álló erődítmény, más szóval lesvár a Kis-Balaton felé, valószínűleg az innen jövő nagy katonai út mellett. A torony alapfalai még megvannak a mai felszínig. A torony egy kis magaslat tetejében állván, legelőször is az árok-sáncztól sugarak módjára lefelé tartó keskeny árkokat metszettem, és habár itt-ott voltak is egyesleg, rendszeren minden melléklet nélküli sírok, csakhamar átláttam, hogy itt valószínűleg temető nem létezik.

Minden vérmes remény nélkül, tisztán az alkalomszülte következetességből a kerek torony belsejének kiürítéséhez fogtam. A méternyi vastagságú toronyfal sziklakeményiségű ragaszszal összetartott mész- és terméskőből épült, és ma is oly erős, hogy közönséges eszközeinkkel szétbontani alig lehet, azt löporral kellene fölvetetni. — A toronyüreg körátmérője $8\frac{1}{2}$ méter, a kör középpontján túl nyugatról keletnek egy közfal szeli át, mely körszeletet egy kisebb, rá függélyesen álló vékony fal két szakaszra osztja. E két fal azonban csak másfél méternyire hatolt a mostani felszín alá. A mint a földet e két fal körül, és ugyanolyan mélységre a torony másik részéből is kihányattam, sűrűn egymás mellett fekvő csontvázak tűntek elő, ezek, mint a kutatásból kiderült XVI. vagy XVII. századbeli földieink, magyarok, voltak. E véleményemet többféle lelet igazolja. A czedrusfa olvasószemek, a melyeket e csontvázok körül kiszedtünk, igaz, hogy semmit sem bizonyítanak, miután ilyféle olvasók mindig voltak és vannak használatban, de találtunk egy nagy, hatszögű olvasó-pénzt is vékony bronzlemezről, a melyen nagyon is régi alakú úgynevezett «Benedek-kereszt» látható. — Az egyik csontváznál pedig egy csomó zöldrozsdás, ezüstszálakból vert mentezsínorra tettünk szert, a hozzája tartozó rózsákkal együtt, a melyek domború felületükön apró üveggyöngyökkel voltak kirakva. Itt egy analogonra kell hivat-

koznom, melyet Keszthelyen ástak ki tavaly, a midőn a grófi kastély átellenében volt toronydombot széthordták. Nevezett dombon ugyanis, a melyen a XV. században a keszthelyi plébániatemplom állott, és a melynek sokáig magányosan álló tornya 1882-ben bontatott le, volt Keszthely legrégebbi temetője, mert a sírokban talált pénzek után ítélve az Anjouk uralkodásától kezdve a múlt század elejéig szolgált katolikus sírkertül. Itt egy fiatal leány sírjában egy a koponyához tapadt pártát találtak három darab I. Ferdinánd kis ezüst pénz kíséretében. A pártá küllapja üvegyöngy hímzéssel van borítva, a gyöngyök elrendezése és csoportosítása, szóval az egész munka szembeszökő módon hasonlít a fenéki gyöngyhímzésű menterózsákhoz.* Lejebb ásattam. Ismét újabb meg újabb, de ritkábban fekvő csontvázak, minden melléklet nélkül, köztük gyermekek is, meglátszott azonban rajtok, hogy rendes eltakarításban részesültek. Ezek alatt fél méternyi vastag, római téglá- és faragott kődarabokkal és törmelékkel vegyes földréteg terült el, melyet nagy nehezen kiszedvén, egy a torony egész belsejét eltöltő csontalomra akadtunk. A csontvázak, összesen húsz egynéhány, egyik a másikon, keresztül-kasul heverték, hanyatt, oldalt, félig állva, félig ülve, hason, térdelve, az egyik a lábbal, a másik a kezekkel égnék, szóval a legkülönbözőbb helyzetben. Még látványnak is borzasztó volt. Ezeket már nem temették ide, ezeket úgy hajigálták le. Több ezer koponyát láttam már, mióta Keszthelyen és vidékén ásatok, de ilyenekhez, mint a milyenekkel ezek a zömök, alacsony testalkatra mutató csontvázak dicsekedtek, még eddig nem volt szerencsém. El is tettem közülök kettőt emlékül. A koponya rövid és csaknem négyszögletesnek mondható, a homlok széles, de nem magas és kissé hátrafelé lapul, a járomcsontok kiugrók, a szemüregek rendkívül kicsinyek és csaknem egészen kerek, a fogak aprók, tömöttek s kissé prognath képzésűek, az állkapcsok a szemfogakig kiállóak, úgy hogy félreismerhetetlen, hogy ezek az emberek ugyancsak keskeny szájúak lehettek. Néhány rozsdás, meghatározhatlan vasdarabon kívül egyebet sem találtunk körülöttök. Miután munkásom jelenté, hogy lejebb megint sírföld van, a csontokat lenn az üregben garmadába rakattam és ástunk tovább. Volt még mélyebben, de nem egy színvonalon fekvő tizenhárom rendes sír, némi csekély mellékletekkel, melyek után a nemet és félig meddig a népet is fel lehetett ismerni. Néhány nőcsontvázon talált gyöngyök és kargyűrűk azonosak voltak a dobogófélekkel, de még a koponyaalkat is a dobogói volt, azonban nyugodott ott egy pár római is, mert az egyiknél a közönséges három gombú római fibulát, a másikonál bronzstylust és a mi nagyon furcsa, egy szemüveg formára vágott tojásdad üvegdarabot találtam. Végre valahára 5¹/₂ méter mélységben azt az örömhírt tudatták velem munkásaim, hogy szűzföldre értek.

A toronyüreget ismét betemettük és szinte megkönnyebbülten távoztam eme háladatlan ponttól, tudván most már, hogy ott semmi sincsen. Éjszakfelé húzódva hosszú vonalban, rendes közökben megnéztem a talajt és az épületek előtti téren elértem a nagy sírmezőt. De itt egyuttal be is fejeztem a három heti fáradságos és mégis csak negatív

* A fenéki kerek-toronyban, valamint a keszthelyi toronydombon talált tárgyak, ezek között az említett pártá is, a vasmegyei régiségtárban őriztetnek. Megjegyzem még, hogy a toronydombi leleteknek csak csekély részét tudtam megszerezni, legnagyobb részük Festetics Taszilo gróf birtokában vannak. A vasmegyei régiségtárba küldött eme tárgyak közül említést érdemel még egy csinos renaissance stílusú tabernaculum-kulcs rézből, aranyozva és néhány régi magyar hajtű.

eredményü munkát. Több ok kényszerített arra, hogy a fenéki sírmező kikutatását későbbre halasztzam. Elöttem állott a tél, mely igen keménynek ígérkezett. Azután Páhokon folyton folyt az ásatás, még pedig szép eredménynyel és mert a kivett földért árendát így is amúgy is a tavasz kezdetéig fizetnem kellett, a munkát ott addig kellett folytatnom, a meddig egyáltalában csak lehetett. Azután tudvalévő dolog az is, hogy a Balaton vidékén, különösen ős- és tavaszkor a keleti és éjszaki szelek uralkodnak, a mely körülmény néhányszor egészségemre is zavarólag hatott. A páhoki sírmező pedig a hévizi domb által védve van az éjszaki szél ellen, míg a keleti szél a Balatonon át végig söpri a fenéki mezőt. Így tehát Páhoknak adtam az elsőséget, ámbár, ha csak gyaníthattam volna is, mily nehézségek fognak később elibém gördíttetni, minden áron már akkor ástattam volna fel a fenéki sírmezőt, és ismeretében mindenesetre tovább volnék, mint vagyok ma.

A sírmező. A hajdani Mogentiana tisztán római temetője még valahol a várterületet környező földeken lappanghat, mert az a sírmező, mely a majorsági épületek és az országút között terül el, és a melyet a következőkben bővebben ismertetek, a népvándorlás korából, a IV. és V. századból való, csak római színezetű, de már nem római. Hogy az nem is lehet, azt fekvése a vár belső területén, tehát a tábor helyén, vagy a gyakorlati téren, eléggé igazolja. A rómaiak épületeik között soha sem tűrtek nagy temetőt, habár megtörtént, hogy egyeseket oda temettek is. Mogentiana akkor, a mikor sírmezőnk betelepített, vagy épen nem, vagy csak részben lehetett már védhető állapotban, a hol barbárok a maradék rómaiakkal egyesülve e vizes és mocsaraktól körülzárolt szögletben még Attila uralma alatt is egy darabig fenn tudták magukat tartani. A római közművelődés utolsó, habár már megtört sugarai itt-ott még észrevehetők sírmezőnk tárgyain, és nagyon valószínű, hogy, ha ama örvendetes helyzetbe juthatnék, hogy ezt a sírmezőt végig kutathatnám, nem csak a fenéki, hanem a többi sírmező népével is tisztába jöhetnék, vagy legalább is e kérdés megoldását nagyban segíthetném elő.

Miután a birtokos gróf a volt ménesistállót versenylovak tenyésztésére való helyiséggé alakíttatta át, az ezelőtt elterülő térség s így sírmezőnk is korlátokkal van bekerítve és kisebb-nagyobb szakaszokra osztva. A sírmező határait e szerint csakis keleten és délen tudom némileg meghatározni, mennyire terjed az éjszakra, nem tudom. De csak szemmérték után ítélve mondhatom, hogy az a terület, a hol biztosan tudom, hogy sírok léteznek, van akkora, ha nem nagyobb, mint a keszthelyvárosi sírmező.

1884. november 22-én Páhokon a bérbe vett területtel végeztem. Az ottani sírmező többi része őszi levén elvetve, munkásaimat elbocsátottam. Minthogy az alsópáhoki sírmező külön ismertetést igényel, csak azt akarom megemlíteni, hogy ott a nevezett napig bezárólag 835 sírt bontattam fel és hogy az egész lelet a magyar nemzeti muzeum birtokába ment át. — Tudomásomra esvén, hogy a fenéki tenyészlovak Kisbérbe szállíttattak, azonkívül a zordon időjárás miatt a csikók is az istállóban tartatnak, a birtokos gróf távollétében az uradalmi intéző urat f. é. azaz 1885. január 7-én megkértem, engedné meg az ásatást a korlátok közt, a mit az, tekintettel a gróf úrnak már régebben adott engedélyére, szívesen és előzékenyen meg is tett. Azonnal a Sirsom-testvéreket be is állítottam a mun-

kába és január 8-tól egész február 11-ig bezárólag kereken 300 sírt ásattam fel. Ekkor azonban, minthogy a gróf angol lóidomítói nagy, de épenséggel nem elháríthatatlan nehézségeket támasztottak ásatásom ellen, azt beszüntetni voltam kénytelen. A sok sírhoz mérve az eredmény mennyiségre nézve ugyan kevés, mert mindössze csak 6 arany-, 44 ezüst-, 116 bronz-, 3 csont-, 8 vas-, 4 üveg-, 5 agyag-régiséget és vagy egy marékra való gyöngyöt mutathatok fel, de minőségre nézve szép és jelentékeny.

A sírok. A délről éjszakra húzódó, meglehetősen rendes, de közben hézagos sorokban a sírok nyugatról keletre fekszenek, tehát a halott arca, ép úgy mint a többi sírmezőimen, itt is kelet felé fordul. Mélységök átlag $1\frac{1}{2}$ —2, szélességük 1 — $1\frac{1}{2}$ méter. Hosszaságuk a bennfekvő tetem után módosul. A felásott 300 sírből csak 91 volt egyszerűen a földbe ágyazva, a többi mind hagyományos római módra épült vagyis kifalazott sír, a melyek legtöbbször két, sokszor három csontváz is feküdt. Mindazonáltal ezek az épített sírok is különböző módon készültek. Voltak, melyek egészen nagy, bélyegtelen római téglákból voltak összerakva, úgy hogy három vagy négy téglá, hosszában egymás mellé illesztve, képezte a keletfelé kissé lejtős talapzatot, az oldalakat a sír felső és alsó végén egy-egy, a hosszoldalakat pedig a talapzat számával megegyező számba felállított téglá, a tetőt pedig csúcsban egymásra támasztott több-kevesebb, vékonyabb párkányos téglá. A téglák közti hézagok ragasszal kitöltvék. Az ilyen sírokban rendszeren gyermekek nyugodtak, és tető nélkül valóságos csatorna-alakot mutattak. Föltűnt előttem, hogy a rovátkolt téglának nyomára sem akadtam, pedig a savariai római téglasírok talapzata, kivétel nélkül hol egyenesen, hol hullámzatosan rovátkolt téglákból áll. Egy másik dolog szintén feltűnt nekem ezeknél a fenéki tégláknál, t. i. az, hogy legtöbbször kívül-belől jó vastag ragaszréteggel volt borítva, a mi világos bizonyítéka annak, hogy azok valami lerombolt épület részei, és így a sírokban már másodsorban használtattak. A többi kifalazott sír oldalai rendszeres kőműves munka, felső záradékkal vagy egy hosszú, minden jel nélküli, csak kinagyolt kőlap, vagy egy, a közepén kissé kidomborodó öntött falazat szolgál; ez utóbbi, csakhogy egészen sírára verve, képezi valamennyi falazott sír talapzatát is, mely a lábvég felé mindig kissé lejtős. Mily sisyphus-munkát végeztem itt, azt könnyen el lehet képzelni, ha mondom, hogy az összes 209 kifalazott sírből csak négyet találtam ép állapotban, a többi már mind fel volt dűlve, de ezeket is mind fel kellett ásatnom, mert tapasztalásból tudom, hogy igen gyakran a feldűlt sírokban is akad egyik-másik tárgy, mely vagy a rablók figyelmét kikerülte, vagy olyasmi, a melyet nem találtak érdemesnek arra, hogy elvigyék. Mikor dűlhették fel ezeket a sírokat, azt ugyan nem tudnám megmondani, de alapos gyanúm van arra, hogy ez nem valami nagyon régen történhetett, mert a kincskeresők fúráslyukjait sok helyütt megtaláltam, és ezek közül egyike-másika nem lehetett egy-két évtizednél idősebb.

A temetési mód és a csontvázak. A tetemnek ruhástól, ékszerestől való eltakarítása az egyedüli temetkezési mód Fenéken. A főntebb mondottakból világos, hogy egészen rendszeren fekvő csontvázat sokat nem találhattam. Mindamellet mondhatom, hogy a hanyat csak találtam, az mind hanyatt feküdt egyenesre kinyújtott végtagokkal és semmi okom sincs föltenni, hogy a szétszórt csontvázak más helyzetben lettek volna. A férfiak csontvázai rendkívül magas és roppant erős testalkatot mutatnak, a koponyaalkaton, laikus szemmel nézve, semmi rendkívülit sem vettem észre, a homlok széles és magas, a

járom-csontok nem kiugrók, a koponya egész szerkezete kissé hosszúkás, de arányos, a fogak orthognath képződésűek. Megjegyzendőnek tartom még, hogy az orresont nagy tompaszögben nyúlik lefelé. A ruházat nyomait nem fődözhettem fel, ámbár, hogy az milyen volt, alább rajzokban lesz alkalmam bemutatni. Az ékszereket és egyéb a sírba tett tárgyakat azonban megtaláltam.

A sírmelléletek. A melléletek művelődéstörténeti fontosságáról «A keszthelyi sírmezők» című dolgozatomban bővebben értekezvén, így tehát azt, mint ismeretesebb feltételezvén, ismétlésekbe bocsátkozni nem fogok, hanem azonnal áttérek a dologra magára. Sírmezőm e nembeli tárgyai, ha nincs is belőlök valami nagyon sok, mégis igen változatosak és házi szerek, fegyverek és dísz tárgyakra oszlanak. A legutóbbi csoport ismét két részre szakad, a férfiak dísz tárgyaira és a nők és gyermekek ékszereire, melyek apróbb csoportokban fognak tárgyalatni, azonkívül még szükséges lesz két egész sírleletnek körülményes leírása is.

Házi szerek. a) *Fedények.* A cserepek és töredékek után itélve bizvást mondhatom, hogy minden egyes sírban volt üveg- vagy agyagedény, sokban mindkét fajta volt képviselve. Sajnos, hogy ép állapotban csak néhány példányt sikerült megmentenem. Ép üveg-edényt csak kettőt találtam, egy nagy félgömbidomú csészét és egy kis ampullát, ezek a fentebb említett két egészen leírandó sírlelet részei, tehát ott lesz rólok a szó. Nagy üveg-edények darabjai számosak, így meg van néhánynak csúcsos szögben meghajlított füle, egynek a szája kis gömbölyű füllel, kettőnek a tompacsúcsú vége, ezek amphora-alakúak lehettek. Találtam ezeken kívül egy gyermeksírban csészecske módjára kidomborított és 2 cm. átmérőjű nyolczszögű, finom, fehér üveglemezkét, melynek rendeltetését nem tudom elképzelni. Faedényekből csak egyetlen kisebbszerű bronzpántos fapohár foszlányaira akadtam. Az agyagedények, értem a korsóféléket, karcsú római alakúak ugyan, de meglehetősen nehezek, durva fekete agyagból készültek és zöldsárga mázzal borították. Van három különféle példány belőlök, a) kis füles butykos, magassága 20 cm., nyaka szűk, szájszéle gömbölyű, hasdomborulatának átmérője 14 cm., talapzatáé 6¹/₂ cm. b) Füles V. 1—4. korsócska, magassága 10 cm., nyaka bő, szájszéle gömbölyű, hasdomborulata csekély, talapzatának átmérője 3 cm. c) Nyalka füles korsócska, szájszéle gömbölyű, magassága 14 cm., hasdomborulatának átmérője 9 cm., talapzatáé 3 cm. Van még ezeken kívül egy máznélküli idomtalan, 2 cm. magas és 3 cm. átmérőjű lapos fenekű pohárka, füle letörött. Bizonyosan annak a gyermeknek játékszere, a kinél találtam.

b) *Vegyések.* Ezekhez tartozik első sorban is a közönséges egyélű házi kés, mely IV. 1, 4. mindkét nembeli felnőtteknél itt is rendszeresen fordul elő, legalább ezt következtetem az érintetlen sírok körül tett tapasztalataimból. Ezek a kések a többi sírmezők késeitől abban különböznek, hogy amazoknál szélesebbek, rendes szélességük ugyanis 3 cm., de még alakban is; mert míg amazoknál a kés háta egyenes, ezeknél a hosszúság felén túl a kés hegye felé, a mi kusztoránk módjára rézsút levágott. A penge hossza 10—12, a markolat tövise 5—7 cm. között váltakozik. Az orsógombokat és átlyukasztott korongokat vörösre égetett agyagból szintén ide sorolom, valamint az elegáns, egészen mai alakú, visszás kampóval ellátott bronzhorgokat is, melyekből az igaz, a sírmezőn csak egyetlen egyet találtam, azonban egészen hasonló, csak hogy nagyságra némileg különböző három példány Fenék egyéb pontjain is előtűnt. Adtak a sírok két, már nagyon megrongált

elefántcsontfésűt is, egy nagyobbat és egy kisebbet. Még meglevő fogaik az egyik oldalon sűrűek, a másikon hézagosabbak, ezeket fölül-alul egyenlő nagyságú széles, és a közép-
tagot alkotó csontlemez tartja össze, melynek szélei a nagyobbik fésűnél igen csinos
beégetett hullámvonallal van díszítve. Házi szernek, egy szekénykének díszítéseül szolgált
az a három, trébelt művü alakokat feltüntető bronzlemez is, melyekről alább bővebben kell
megemlékezni. Aczelt, kovát nem találtam. Nézetem szerint a felsorolt valódi házi
eszközök között kiválóan érdekes a horog, mely tanúsítja, hogy a gazdagok, kiknek sok
ráérő iőejök volt és a munkakerülők már az V. században is épen úgy hódoltak a hor-
gászati sportnak, mint a mai dologtalan készthelyi és fenéki sihederek, kik naphosszat
lepik el a fenéki Balaton hídját és lesik a jó szerencsét, mely egy-egy czigányhal vagy
sügér alakjában akad a horgukra. Ide sorolom még a különféle nagyságú és idomú szíj-
karikákat és kerékdíszeket is.

Fegyverek. Talán elbizakodottság is tölem, hogy ezt a nyomatékos hangzású cí-
met állítom e pont elejére, a mikor összesen is csak két szál fegyvert tudok bemutatni,
egy kardot és egy tört. De hát elvégre is ezek fegyverek, még pedig a javából. A kard
kétélű spatha, pengéje, bár kissé rozsdaméztett, de hegyéig meg van, a markolatnyelv
azonban csak félig. A penge 83 cm. hosszú és a kereszttag alatt $4\frac{1}{2}$ cm. széles. A kereszt-
tag 6 cm. hosszú és a közepén 3 cm. széles, tojásdad idomú tömör lap, ép korában
valószínűleg valamivel nagyobb volt és keményen hozzá van kovácsolva a markolatnyelv-
hez, melynek még meglevő része 5 cm. hosszú. A penge közepén mindkét oldalon borda
futott végig, emelkedése még most is meglátszik a pengén, hüvely és markolat fából volt,
nyomai mind a pengén mind a markolat nyelvéen még tisztán láthatók. Kardunk mostani
állapotában is súlyos, ép korában ugyancsak nagyokat lehetett vele az ellenre mérni. Egy
rendkívül erős férfi sírjából került ki, kinek jobb keze a markolaton nyugodott. Övdíszére
majd alább kerül a sor. — A tör nem hasonlít a többi sírmezőimen előfordult törkések-
hez. Ezeknek egyélű pengéje hosszú és a markolatot jelző tövis nem valami különösen
nagy; a fenéki törnek kétélű pengéje pedig rövid, csak 8 cm., míg a markolat tövise a
pengéhez mérve aránytalanul hosszú, t. i. 12 cm. A markolat csúcsát egy kis, $1\frac{1}{2}$ cm.
átmérőjű bronz korong képezi, a kereszttag helyét pedig körülfutó bronz maradványok
mutatják. A penge a markolat alatt 2, a közepén túl 3 cm. széles. Markolat és hüvely
szintén fából, ez utóbbinak vége azonban csontból volt és a tör hegye alatt feküdt.
Őszintén bevallom, hogy ennek a két fegyvernek, épen ritkaságuk miatt, sokkal jobban
megörültem, mint akár valami aránylag sokkal értékesebb, de többszörösen előforduló
ékszernek.

Dísz tárgyak. A férfiak dísz tárgyai az övdísz vagy annak részei, mint a csat és a
szíjvég; továbbá az újjgyűrű.

Meglehet, hogy a feldúlt sírokban voltak teljes, sok részből álló övdíszek, de
nekem nem kedvezett annyira a szerencse, hogy egy ilyet találhattam volna. Mindössze is
csak három, de már szintén feldúlt sírban akadtam egy-egy nagyobb szerű övdísz marad-
ványaira, az egyikben egy nagy szíjvégre és tizen négy boglárára, a másikban két kis szíj-
végre és nyolcz boglárára, a harmadikban hat boglárára, az értékesebb darabok azonban,
csat és övkapcsok hiányzottak, hihetőleg tömör ezüstből voltak, azért nem hagyták ott.

Az említettem nagy szíjvég közönséges alakú és két, egymáshoz illesztett jó minő-

- VI. 8. ségü ezüstlemezből készült. Hosszusága 6 cm., szélessége 2 cm. és alul szívcsúcsban végződik. A felső lap diszítése trébelt és fölül-alul ízléses vonalkeletben egy-egy, egymásfelé forduló szakállós férfiarcz körrajzát tünteti föl, a közepén négy küllős kerék látszik, a küllők végei, ott hol a körvonalat érintik, három-ágú szigonyokká alakulnak. A küllők között csekélyebb domborodású sugarak állanak. Az egész egy architektonikus rajz képzetét kelti föl bennünk, merev szabályossága római munkára vagy mintára emlékeztet.
- VI. 5. A szíjvég alsó lapja síma. Az ehhez a szíjvéghöz tartozó tizenegy boglár 4 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles, levélalakú. Az igen rossz minőségű és szerfölött vékony ezüst lemez készítmények alja, mindenesetre azért, hogy jobban megálljon az övön, kemény fehér ragasztal van kitöltve, felső része pedig bevett kereszttekkel és pontokkal diszítve. A midőn a földet lemostam rólok, a fele is összetörött.

- VI. 9. A másik övdísz két kis szíjvége aranyozott jó ezüst lemezből készült, egészen síma és három részből áll, egy gömbölyded végű fejtagnál, nyakból és címerpaizs alakú végtagból. Evvel az alakkal, csak hogy szebb kiadásban, még találkozni fogunk. Az $1\frac{1}{2}$ magas és 2 cm. széles boglárak trébelt vonalokkal valami torzfejet akarnak ábrázolni. A ragasztótelék ezeken is megvan, ámbár szegekkel voltak, ép úgy, mint az előbbieket az övhöz erősítve. A harmadik övdísz boglárai címerpaizs alakúak, rossz ezüsből valók, diszítményük fent két beütött bélyegféle, alul pedig egy edényből kétfelé kiágazó csigás végű vonal.

- VI. 7. A fenéki *csat* más idomú, mint többi sírmezőim csatjai. Kerete vagy gyűrűje inkább széles mint magas és legtöbbször még a közepén hullámvonal módjára benyomott is. A vas-, bronz- és ezüstcsatok e tekintetben egyformák. A csat nyújtványa vagy alól nyitott két lemezes, a szíj befogadására, vagy gömbölyded táskaidomú egylemezes két vagy több szeggel. Van azonkívül néhány négyszögű, de szintén széles csat és egy különös alakú, két csúcsban egymásra állított háromszöget képező vascsat is. Az is megjegyzésre méltó körülmény, hogy, míg közel négyezer, érintetlen sírban egyetlen egy ezüst csatot sem találtam, itt az egynéhány ép sírban két igen szép ezüst díszcsatot sikerült fölfedeznem, hát még mennyi lehetett a feldúlt sírokban!

- IV. 2
IV. 10. a, b
I. 12. 14—
19.
IV. 3.
- Miután az egyik ezüst díszcsat a már jelzett gazdag sírlelet részét képezi, helyén találom e helyütt ezt az egész sírleletet körülményesen leírni.

F. é. február 7-én délben munkásaim egy e czélból Fenékről hozzám futtatott gyerkőcze által jelentették, hogy egy igen széles kifalazott sír egészen sértetlen fejevéhez értek. Megörültem neki, hogy sértetlen, mert a feldúlt síroknál rendszeren a fejevéig szokott összerongálva lenni. Egy órakor kocsira ültem, a hévmérő hat fokot mutatott 0 alatt a napon, mert igen hideg éjszakkéleti szél fúj, és kihajtottam a hely színére. Még egy jó óráig betartott, míg a két méter mély sírból a földet kitakarítottuk és az öntött fal tetejének szétbontásához foghattunk. A sír harmadfél méter hosszú és közel két méter széles volt. Nagyon csodálkoztam azon, hogy a mindenünnen zárt falakon hogyan hatolhatott át az a finom, csaknem mondanám szitált föld, melylyel a krypta belsejét színig megtöltve találtam. Megtisztítottam óvatosan ettől is egészen a csontokig, hogy lássam, minő helyzetben fekszik a tetem. De egy helyett három volt benne, jobbról szálas férfiú, balról jóval kisebb nő és köztük a férfi térde mellett egy körülbelül 4—5 éves gyermek. A gyermekre csak utóbb a keresgélés között jöttünk, mert fölötte a föld igen keményen állott össze és én, gyanítván, még pedig, mint utólagosan kisért, nagyon is alaposan valami

nagyobb tárgyat e csomó alatt, nem engedtem azonnal széthányatni. Mind a három csontváz már nagyon elporhanyult, itt-ott a csont helyét csak sárgásbarna por jelezte.

A férfiú körületével leghamarább végeztünk. Jobb keze alatt a főntebb leírt tőr és annak csont hüvelyvége foglalt helyet, a gyomor fölött volt az övesat és valamivel alább a szíjvég, mindkettő finom tömör ezüsből. A csat a táskaalakú nyújtvánnyal $4\frac{1}{2}$ cm. **IV. 10. a, b.** magas és fent 3 cm. széles. A nyújtvány két lemezből áll, melyen három vastag fejű ezüst szeg megy át, ezek tartották a két lemez közé szorított szíjat. A szíjvégnek csak fejtagja **IV. 9. a, b.** kétlemezes, mindegyik végén egy-egy ezüst szeggel, a nyak és alsó tag tömör lemez, azonban igen csinos kiállítású. Mindkét tárgynak küllapja egészen síma. A jobb váll táján még egy közönséges, háromgombú nagy római bronzfibula volt. Ezután a nő csontvázára került a sor. Balkarján megtaláltuk a tömör, kigyófejekbe végződő kargyűrűt, a mellesont fölött **I. 2. a, b, c.** mintegy harmincz gyöngyöt szedtünk ki, ezek közt hét darab borostyánkőből volt, az áll alatt igen díszes korongos fibulára akadunk. Áll pedig ez egy 3 cm. átmérőjű aranyozott bronzkorongból, melynek szélére kis nyújtvány van forrasztva, ebben forog tenge- **IV. 11. a, b, c.** lyen a fibula tüje; a korongra egy 2 cm. átmérőjű és 1 cm. magas rekesz van forrasztva, aljába hihetőleg ólom van öntve, mert a fibula nagyon nehéz, felső részébe azonban kicsiszolt sötét alapon kékesfehér kerekklappal bíró üvegpasta van foglalva. Az első pillanatra achátkőnek nézné az ember. A korong kiálló széle vésett zig-zög vonallal ékeskedik fölül is, alól is. A tű kampója a korong aljáról már réges régen válhatott le, mert a helyét is csak alig lehet már felismerni. A bal fülnek helyén kis arany sodrony függőcskét találunk, két szintén sodronyon lelógó, de most már levált apró cseppel szintén aranyból. **IV. 13.** A koponya alatt előbukkant egy igen szép, bár a Dobogón is otthonos tű jó ezüsből, **IV. 7. a, b.** mely itt határozottan hajtű gyanánt szerepelt. A tű 16 cm. hosszú, felső része a fülkanállal együtt 3 cm. hosszú és bevéselt kis pálczataggal háromszorosán tagozott, ez alatt van a 2 cm. és 8 mm. hosszú négyélű vastagodás letompított szögletekkel. A vastagodásnak mind a négy lapján két-két egymás alatt álló és pontokba végződő csatornaforma vonal van kimélyítve, melyeket ismét zig-zög vonal szegélyez körül. A vastagodás alatt szintén háromszoros tagozás, ez alatt a tű egész a hegyéig síma. Ennél csinosabb ezüst tűt sírmezőim eddig még nem szolgáltatnak.

Végül a már említett felpúposodó földesomót a férficsontváz térde mellett vettük munkálat alá, melyet eddig úgy kerülgettünk, mint a macska a kását, miután még arra is ügyeltem, hogy munkásaim valamelyike véletlenségből még csak rá se lépjen. Elővigyázatomban nagyon indokoltan bizonyodott be akkor, a mikor a kutató késekkel a földet szétvakarván, egész gombolyag vékony bronz lemez tűnt szemünk elé. Munkásaim, kivált a két Sirsom testvér arca ragyogott az örömtől, kik a harmadik szintén lent levő munkást, mint olyant, ki csak útban van, rögtön kitolták a sírgödörből, én pedig erősen beburkolván magamat a bundámba, lehasaltam a gödör szélén a hóra és lázas figyelemmel kísértem Sirsom Jánosnak egészen hidegvérűleg, minden sietség nélkül végzett munkáját, a melylyel egymásután három nagyobb és tíz kisebb bronz lemezt hámozott ki a kökeménységű földből. Az első nagy lemeznél jelentőségteljes pillantást vetett rézsut föl hozzám és azt mondta: «Figurák!» a másik pedig átvette tőle és mosolygós arcczal nyújtotta felém. Azután egy szót sem lehetett volna belőle többet kivenni addig, míg mindent ki nem kapart. Csak azután szólamlott meg ismét, hogy itt még egy gyermek is van. A gyermek mellén kis,

- gombos fejű ezüst tű feküdt. A már széthullott koponyácska jobboldalán rejtőzött még
- IV. 12. két tárgy: egy ampulla — úgynevezett könnyfogó — zöldes fehér üvegből, magassága
- IV. 5. 7 cm., ebből 4 cm. a vékony nyakra esik, körídomú talapjának átmérője 4 cm.; továbbá egy vasrozsdától körülvelt és kemény földkéregtől bevont valami, mit a helyszínén nem is vizsgálgattam tovább, de a mi otthon megtisztogattatván nagyjában a földtől, elefánt-
- IV. 11. a, csontból faragott emberi fejnek bizonyult. Dús hajzatú meztelen arcz, talán nőt akar
- b, c. ábrázolni, bár a fürtök elrendezése a homlok közepén élénken emlékeztetnek a belvederei Apollo fejére. Különben a csontanyagot a rátapadt föld nagyon megrongálta. A nyakon rajta vannak a keskeny bronz szorítónak részei, valamint a nyak aljában levő keresztmetszetben vasrozsdamaradvány mutatkozik, és ebből a faragvány rendeltetése is, mely nem lehetett más, mint valami vas eszköz fogantyújának vagy markolatának a gombja, világos.

Miután a sírnak minden zugát még gondosan átkutattuk, úgyszólván kisépértük, a csontokat ismét visszarakattam és földdel behúztam. Ez alatt kincseimet óvatosan összesomagoltam, azután elővettem az úti patikámat, melyet elővigyázatból magammal hoztam, egy kis, jó rummal megtöltött üveget és átadtam munkásaimnak. Magától értetődő dolog, hogy üresen kaptam vissza.

- VII. *A lemezek.* Azt tartom, hogy eddigi összes ásatásaimban ezeknél a lemezeknél fontosabb, becsesebb és nevezetesebb dolgokat nem találtam, a melyek ugyancsak fényesen igazolják, hogy a becsét, az értéket nem mindig az anyag teszi ki, mert hát ezek az igénytelen, vékony, töredékes, a zöldrozsdától annyira átjárt lemezek, hogy a legcsekélyebb nyomást sem bírják ki törés vagy repedés nélkül, magukban véve ugyan semmi értéket sem képviselnek, de értékük a rajtok levő képekben van. Arany és ezüst leleteim néha igen szép anyagi értékkel is bírtak, tudományos becsük és értékük azonban csak egy szem volt abban a lánczban, melyet az összes együvé tartozó ékszerek képeztek, a mely összességéből lehetett csak az életről magunknak elvont képet alkotni. Lemezeim pedig valószínűs életképeket mutatnak be; ebben rejlik a nagy különbség köztük és a többi lelet között, ebben van valódi értékük és becsük is.

Azt sem mondhatnám, hogy ezek a képek valami szépek volnának, habár nem is épen rútak. Mindenki tudja, hogy a római birodalommal együtt annak művészete is hanyatlásnak indult és hogy ebbe idő folytával annyi idegen elem vegyült, hogy ennek következtében képes volt, megváltoztatott alakban bár, túlélni magát a birodalom bukását is és az újabb kor művészetének alapjául szolgálni. És minthogy minden művészet, legyen az bármilyen, csakis saját korának életét tükrözi vissza: a lemezeinken ábrázolt képek sem tűntethetnek fel mást, mint az V. századnak, Attila korának embereit, azok foglalkozását, szokásaikat, még akkor sem, ha, mint ezek, alapgondolatjukban allegoricus értelműek is. A képek készítőjét, voltaképen a bélyegmetszőt, nem tartom rómainak, hanem római tradíciók között, vagy épen római műhelyben kiképzett barbárnak. Meg is mondom az okát, miért. A négy évszak allegóriája, mely két hasonló lemeznek a tárgya, egészen realistikus felfogással a vető és arató férfi, a szüretelő nő és a vadász által személyesítve sokkal jobban sikerült neki mind rajzi, mind alakítási tekintetben, mint a harmadik lemez tárgya, a szüreti ünnepély. És miért? Mert a négy évszakot ábrázoló alakokat egyenesen az élethől kapta ki, látta, ismerte azokat úton-útfélen, földieiek voltak, kik között élt és moz-

gott. Csupa szálas, száraz és csontos alak, barbár büszkeségű tartással, minden elpuhultság nélküli földművelők, nem urak, de nem is rabszolgák, az évszaki közönséges munkával elfoglalva, melyeknél csak a képek szögleteibe mellékletként alkalmazott kosarak utalnak némileg az antik schablonszerű alakításra. Ellenben a harmadik lemez képe korántsem oly jó. A meztelen alakok belekeverése, a mythologiai bachchanaliákra emlékeztető heves mozdulatok és taglejtések nagyon erőltetett és rajzilag is több helyütt elhibázott valami, ami aligha forog vala fönn, ha a bélyegmetsző római, tisztán római eszmékben kiképzett művész lett volna.

Az I. és II. számú lemezeket együttesen fogom tárgyalni, mert azonos képek vannak rajtuk és mindkettő csonka, az I-sőn a harmadik kép balszéle rongált, a negyedik meg egészen hiányzik,* a II-án a második és kivált a harmadik kép csonkult meg, mindkét lemez azonban egymást tökéletesen kiegészíti.

I. lemez. 21 cm. hosszú, 9 cm. széles. Három kép 9 cm. magas, $6\frac{1}{2}$ cm. széles négyszögekben. A lemeznek a baloldalon még meglevő lehajtott széle $3\frac{1}{2}$ cm. széles és alsó végén bevett pontsorról van díszítve. Ugyan ez áll a II. lemez mindkét oldalán még meglevő széléről is. A lemezek végoldalain hármás $1\frac{1}{2}$ cm. széles szegély áll a lap egész magasságában, t. i. két gyöngytag között egy tojástag. A belső gyöngytagot az első kép keretétől, mely egyenes vonalak közt 5 mm. széles dudortag, széles korongvonal választja el, mely minden egyes kép kerete közt ismétlődik.

1. kép. *A tavasz.* Személyesíti a vető, trébelt domborműben. Síma arcú, vastag nyakú, vaskos termetű, jobbra lépő férfiú. Dús haja a jobb fül fölött kondor fürtöcskét képez. Főlemelt jobbával a magot szórja, melyet csillagvirág formára kivert pontok jeleznek, és jobbról is, balról is lehullanak, baljában maggal telt kosarat tart, ugyanilyen kosár áll a kép jobb szögletében is. Öltözéke: térdig érő, derékban átövezett ránczos tunika, e felé van vetve csaknem a bokáig érő belől prémes palást, vagyis bunda, melynek két felső végét a jobb vállon kapocs tartja össze. A tunikának nincsenek újjai, tehát a főlemelt jobb kar meztelen, meztelenek a lábak is az alsó lábszár feléig, onnan le magas szárú topán fűdi őket. Tavaszi vetés idejekor Pannoniában, kivált itt a Balaton mellékén még igen csipős szelek szoktak járni, épen azért indokolt a bunda is, a melyet, ha épenséggel alkalmatlanná lett, le is lehetett dobni.

2. kép. *A nyár.* Személyesíti az arató, síma arcú, kopasz, derékig és a térdtől lábujjhegyig meztelen férfiú, ki a jobbában levő sarlóval az előtte álló vetésbe vág, baljával pedig seprőalakú kévét szorít a csipőjéhez. Összes ruházata egy a deréktól egész térdig érő ránczos tunika, mely még a hasat is csak a köldökig fűdi be. A kép balszögletében csinos füles kosár áll púpozottan megtöltve valami magfélével. Ez az ember is jobbra lép, az aratást inkább csak mutatja, mint teszi, testtartása egyenes. A nyár hevében a ruhát még a vén ember is nélkülözheti.

* A negyedik kép is megkerült. A fenéki vámos ugyanis, naplenyugta után, a mikor már munkásaimmal haza távoztam, a sír tégláit kiszedte és azok közt megtalálta a hiányzó lemezdarabot és azt valakinek néhány krajczárért eladta, kitől ismét jó pénzen a nemzeti muzeum vette meg. A legkomikusabb a dologban az, hogy az a bizonyos valaki ugyanakkor nálam is megfordult és én, ismervén gyűjtői szenvedélyét, neki leleteimből még gyöngyöket és apróbb bronztárgyakat ajándékoztam is.

3. kép. *Az ősz.* Személyesíti a szüretelő nő. Haja a homlok felett szalaggal van átkötve, ő maga jobbra lép fürtökkel megrakott szőlőtőkék között, jobbjaival a venyigét fogja, kinyújtott baljával pedig fürtöt tép le. Ruházata, melynek egyes részei a töredékes képen jobban meglátszanak mint az egészen, teljesen megfelel a mi vidékünkön honos hűvös őszi időjárásnak. Bokáig érő szőrmés ruha, mely a kinyújtott kart is újjával elfödi, e fölött rövid, derékban átkötött ránczos tunika, legfölül pedig a jobb vállon kapocscsal összetartott hosszú felöltő vagy köpeny, melynek belseje prémes. A lábakon szőrmés kapcát visel, mely egyúttal a czipőt is helyettesíti. A jobb láb mellett gyümölcsessel telt kosárka áll.

II. lemez. 31 cm. hosszú és mint az előbbi 9 cm. széles. A második és harmadik kép között ketté törött.

4. kép. *A tél.* Személyesíti a vadász, a ki jobbra lép, fején főveg van, jobb kezében nyulat tart lábainál fogva, a mellére szorított baljában pedig egy a vállon nyugvó vesszőt, melyről két madár, talán rucza, lóg le. Magatartása teljes önelégültséget árul el. Szőrmés alsó ruha, melynek újjai a karokat elfödi, ugyanolyan testhez álló szűk nadrág, mely szőrmés kapczában végződik. A mellől térdig ránczos, derékban átkötött tunika, e fölött pedig csaknem a bokáig érő bunda, mely a jobb vállon van összekapcsolva és így a jobb kart szabadon hagyja. E mellett az alak mellett kosár nincsen, télen mit is tennének bele. A kép mutatja azt, a mit a költő mond: «Manet sub Jove frigido venator».

Megkapó egyszerűség és természetes közvetlenség jellemzi a négy évszak illetén felfogását. Nincsen semmi fantastikus melléklet, de nem is szükséges, az évszakoknak megfelelő ruralis foglalkozás kifejez mindent, és pedig oly érthető nyelven, hogy csak rájuk kell pillantani képeinkre és azonnal tudjuk, mit akarnak mondani. És valóban ez nem megvetendő előnyük, kivált, mikor tudjuk, hogy az ilyen ókori képes művek sokszor mennyi magyarázatot igényelnek, a tudósok mennyi szörszálhasogató értekezéseket írnak, hány véletet állítanak fel rólok, és végre is jelentésüket egy tekintély határozza meg, a melyre aztán a többi hivatkozik sokszor a nélkül, hogy a kérdés ily módon történt megoldása őket tökéletesen kielégítené vagy meggyőzné.

Érdekesek azonban képeink egy más szempontból, t. i. az öltözék szempontjából is. Semmi okom sincs fölteni, hogy képeink másokat, mint pannoniai lakosokat akarnának ábrázolni. Tehát valódi népviseletet látunk magunk előtt és pedig nem rómaid, hanem barbárt, mely az itteni éghajlati viszonyok szerint módosul. Római reminiscentiának tartom, hogy a bunda és felöltő a jobb vállon van összekapcsolva. De sem a bunda, sem a bő alsó zubbony vagy tunika, melynek csak vonalokkal jelzett redői vastag szövetre mutatnak, sem a testhez álló nadrág, sem a felszárig érő topány nem római viselet. A vető és vadász képét tekintve akár csak egy magyar parasztnak a déczbundáját látnók, mikor az azt mindkét karjáról visszadobja. A foglalkozást illetőleg tanuljuk, hogy a vetés kosárból történt, az aratás pedig, mint ma, sarlóval, a sarló alakja is megegyezik a mienkkel, csak hogy fogantyúja kissé kurtábbnak látszik; a vadásznak nyula és ruczái pedig a Balaton mellékére utalnak. A négy alak közül, melyek különben mind 8 cm. magasak, az elsőség a természetű alakításban a vadászt illeti meg, legkevésbé sikerült a szüretelő nő.

III. lemez. Hosszúsága, miután a jobboldali, a föntebbi lemezekkel egészen megegyező szegély hiányzik, 29 cm., magassága 7 cm. Az egész voltaképen csak egy, dudor-keretbe foglalt kép. Antikizáló szüreti multság, hol a bélyegmetsző bizonyosan valami régibb minta után dolgozott, de a tárgy idegenszerűsége miatt nem igen boldogulhatott vele. A képen létező hat alak két csoportot képez, balról két zenélő nő mulattat egy férfit, ki köztük tánczol, jobbról két férfi mulattat egy nőt. Az alakok között fürtökkel megrakott szőlőtők állanak. Nézzük most az alakokat sorjában. Balról vastag szőlőtő, mellette egy hibásan rajzolt nő jobbra fut, de arczezal és fél testével balra fordul és mindkét kezével kerek paizsalakú korongot, meglehet csengetyüs dobót tart, melyet ráz. A korong felé alólról kígyó tekerődik fel. A nő haja vastag fonadékban a válláig ér, magasan átövezett hosszú redős ruha van rajta, hátáról a ruhánál valamivel hosszabb palást lóg le, lábain czipők. Vastag szőlőtő választja el e nőtől a feléje fordult tánczó meztelen férfit, kinek jobb válláról valami állatbőr lóg le, jobbával pedig vastag burkóra támaszkodik, baljában görbe végű pásztorbotot tart. A tánczközben hátrahajlított ballába aránytalanul hosszabb a jobb lábánál. Ezt a bunkós alakot ebben a környezetben látva önkénytelenül is Herkules és Omphale jut az embernek eszébe. A férfi felé fordul a harmadik alak, ülő nő, ki jobb térdére támasztott idomtalan nagy lyrát, vagy hárfát tart, melynek húrjait pengeti. Öltözéke hosszú, derékban átövezett redős ruha, lábain czipők. Ez az első csoport. — A második csoportot megnyitja egy tánczó ifjú meztelen alakja. Feje hiányzik, válláról rövid köpenyke lóg le, magasra tartott mindkét kezével valami csengőféle hangszereket üt össze. Ez után következik egy fiatal leányka, ki élénken társalog a vele szemközt álló és néző ifjával. A leánynak haja a nyakban kontyba van kötve, öltözete hosszú, redős, átövezett ruha, jobbkezevel a bal hónaljtól átesapott kendőt vagy vékony szövetű felső öltönyt tartja, balját az ifjú felé emeli. Kettőjük között egy nagy edény áll a földön, kosárfonás látszik ugyan rajta, de azt tartom mustos kád akar lenni. A legény jobbában korsót tart, úgy látszik mustot akar merni a kádból a leány számára, baljában pedig kis pásztorbotot. Öltözéke tunika, vállán kurta prémes fölöltő, olyan ködmönféle lóg. E két utolsó alak a legjobb, ezeknél a bélyegmetsző ismét belezökent szokott kerékvágásba, a melyből az előbbeni négy, valószínűleg általa sem értett alaknál kifordult.

Nyolcz apró, a középén éles derékszögben meghajlított, pontsorról szegélyezett négyszegű lemez képezi a szekrény szögletpántjait, két hosszúkás lemezdarabocska pedig a csonka I. sz. lemez szélének részei. Nem nagy fejtörésbe kerül e lemezek után az egész faszekrényke alakját magunk elé varázsolni. A szekrényke oly széles volt mint az I. II. képes lemezek, melyek egyike elől, másika hátul volt rá szegezve, a III. lemez pedig fönnt a földőre volt borítva.

Folytatom most a férfiak dísz tárgyait. A csatok közül még egy igen csinos nagy ezüstcsat érdemel említést, kerete széles, nyomott, nyújtványa kétlemezes és négyszegű, **III. 18.** mely ízlésesen, bevett pontok és köröcskékből összeállított vonaldíszszel van ékítve. Egy feldúlt épített sírból való tárgy, melyet a kincésők szerencsémre ott felejtettek.

Férfi-ujgyűrű három van. Az egyik lemezből metszett, széles homloklappal, melyet bevett köröcskék ékítnek. Valóságos barbár alak, mint a milyent a Dobogón is talál- **IV. 14. a, b.**

II. 5. tam néhányat. A másik vastag ezüst sodrony gyűrű, melynek körídomú, $1\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű szintén ezüst pecsételő lapja a tetejére van forrasztva. E pecsételő lap, melynek kissé lehajló széle recézett, azért nevezetes, mert az első és egyetlen, magától a betemetett néptől származó föliratos emlékem, melyet sírmezőimen találtam. Monogramm van rajta, melyet Hampel barátom PHAKOVLÁ-nak olvas. Megengedve bár, hogy olvasása helyes, arra a kérdésre, miféle néphez tartozott a gyűrű hajdani viselője, ez a romanizált név nem ad feleletet. De a hol egy föliratos emlék van, ott több is lehet és épen ezért kötök én ehhez a helyhez annyi reményt.

II. 6. a, b. A harmadik szintén lemezes, homloklapja ízléses vésetet mutat. Áttérek a nők által használt dísz tárgyra, a szoros értelemben vett ékszerekre.

A legközönségesebb ékszer itt is a *gyöngy*; habár az aránylag kevés ép sír következtében nem találhattam azokat oly mennyiségben mint a többi sírmezőn. Az ismerős fajtákból a zománczozott gyöngyöket, kivált a szalagosat és csücsköset, igen csinos példányok képviselik, előfordult a borsárga gerezdelt, valamint a fehér fogalakú amulettféle, nemkülönben a sokféle színt játszó nagyobb alakú gyöngy is. Aránylagosan sok azonban a borostyánkőből való, mely hol mint lapos korongocska, hol mint hosszúkás cylinder lépett fel; csinosak az amethyst és füsttopáz gyöngyök, ezek vagy csiszoltak, vagy lapokra és élekre köszörültek; említésre méltók a lepényalakú, asphalttféle fekete gyurmából készült és fényes törésű római gyöngyök, melyek egyikébe tragikus-álarcz van lenyomva. Egy ilyfélét, Gorgó-fejjel, a Dobogón is találtam. — Megjegyzem, hogy a zománczozott gyöngyök, a mit jóformán a fenéki talajviszonyok okoztak, élénk színeiket a levegőn csakhamar elvesztették és többé-kevésbé megfakultak. Különös az is, hogy a többi sírmező legközönségesebb és legszámosabb gyöngyének, a rendetlen alakú, lapos magídomú, sötét barna gyöngynek, Fenéken még csak hírmondója sem akadt.

III. 3. *A függők.* Sodronyfüggő üveggyöngycseppel és a nélkül, volt elég. Egyik fajtáját azonban különösen ki kell emelnem, az itt különböző nagyságban és vastagságban uralkodót, t. i. azt, melynek egyik nyitott vége alul karikába csavarodik. Ez ezüsből is, bronzból is gyakori itt, holott a hozzá hasonló nagy karikafüggőt a Dobogón mindig kiszélesített homloklappal találtam, a minek itt még a legnagyobb függőknél sincs semmi nyoma, valamint a gömböcs-dísznek sem. Megemlíteném még néhány másféle sodronyfüggő is.

III. 14. Ilyen először egy pár arany sodronyfüggő. Tojásdad gyűrűjének nyílt vége kifelé hajlik, csöpp gyanánt két igen vékony lemezből készült és sodronyon egymás fölött alkalmazott lencse lóg le. A lencsék valami fehéres anyaggal, jóformán gypszszel voltak kitöltve, de az, mivel a lencsék lemezei túlvékonyosságuk miatt kitöredeztek, mint por kihullott belőle. Eszmelánczolatnál fogva megemlítem, hogy Szombathelyen is találtam egy római aranytűt vastag gombbal, de mivel nagyságához képest nagyon könnyű volt, jobban szemügyre vettem és láttam, hogy a gomb nem tömör, hanem csak vékony, gypszszel kitöltött lemezből van csinálva. Mikor ezeket a függőket találtuk, én ugyan a hely színén voltam, de más sír felbontását néztem, Sirsom József elhozta hozzám a bronz kargyűrűket és a gyöngyöket, melyeket ama sírból kivett, de ezeket a függőket nem mutatta meg, mert körül voltunk véve bámész és írigy nézőkkel. Mikor ezek aztán elpusztultak, mosolyogva jött felém és levevén kalapját fölszólitott, hogy vegyem ki a hajából a függő-

ket, mert azokat, a mikor megtalálta, miután kíváncsi szemek kísérték munkáját, észrevétlenül a kalapjába rejtette és azt felcsapta a fejére.

Egy másik női sírban szintén volt, de csak egy sodronyfüggő aranyból. A gyűrű III. 6. nem nagy és nyitott, de sodronya vastagabb az előbbieknél, alul csinos művü tagozattal bír, melyről egyenes és gombocskában végződő sodrony nyúlik le, mely minden bizonynyal az üveggyöngyöt tartotta.

A kosárcás függők. Itt is honosak, aranyból, ezüstből, bronzból, csakhogy alakra és kiállításra nézve különböznek a többi sírmezőkön talált ily fajta ékszerektől. Az alsópáhoki sírmezőn előfordult kosárcás függők két, de csak néhány példánnyal képviselt válfaja közeledik némileg a fenéki alakhoz. A fenéki és a többi sírmezők ily függői között a különbség a függő mindkét alkatrészén, a gyűrűn ép úgy, mint a kosárcán nyilvánul. A fenéki függő gyűrűje kivétel nélkül hol vastagabb, hol vékonyabb síma sodrony, díszített homloklappal bíró gyűrű egy sem jelentkezett. A kosárcán észlelhető különbség minden egyes válfajon más-más.

Bronzfüggők. *a)* A kosárka $1\frac{1}{2}$ cm. magas és fönt 1 cm átmérőjű fordított kúp- III. 9. idomú, tömör és a gyűrűhöz forrasztott gomb lapos záradékkal. A gombon fönt két, alján egy reczés tag fut körül, legalul a karika csak jelezve van. A kosárcás függő embryonális alakja. Ebből a fajtából egy párt, de nagyobbát Páhokon is találtam.

b) A függő gyűrűje karikába csavarodik és ehhez a karikához van közvetlenül III. 11. fölfelé álló helyzetben forrasztva a kosárka. A kosárka testét négy, nem sodrony, hanem lemezből kimetszett ág képezi, mindegyike a lapos fődő alatt két-két csavarodással. A fődő szélét egy nagyobb és közvetlenül mellette egy kisebb kivert pontkör díszíti, a közepén befoglalt borsárga üvegcsépp csillog. A függő gyűrűje átmege a fődő szélén. Ez az alak egészen fenéki különlegesség.

Az ezüst függők kosárcája eperalakú doboz, melynek küllapjára kacskaringós sodrony van felrakva, illetőleg forrasztva. Azonban ennél is a kosárka közvetlenül a gyűrű karikáján ül, és alul sem kelyhecskéje, sem önálló karikája nincs. Eperalakú kosárcás függő, tömör dobozzal és rárakott sodronyfonással akadt Páhokon is néhány, csakhogy ezeken a föntebb említett hiányzó részecskék is megvoltak és azonfelül a gyűrű is gömböcsdíszes homloklappá szélesedett ki. III. 7.

Arany függők. Csakis egy párt, de rendkívüli szépet találtam. — Az a női sír, melyben voltak, megérdemli a részletes ismertetést. Mélysége meghaladta a két métert, hanem kifalazva nem volt. A csontvázat magát egy körülbelül 20 centiméternyi finom homokréteg fődte, mely itt, kivételesen, laza és könnyen eltávolítható volt. A sír oldalainak éles metszése, melyektől a töltelék úgyszólván magától elvált, már kezdettől fogva jó reménységgel biztatott, mert a sír gondos elkészítetéséből a bennfekvő vagyonosságára nézve csaknem biztos következtetést lehetett mindig vonni. Ebben az esetben sem csalódtunk. Az első, a mi előtűnt, síma ezüstgyűrűcske volt a balkéz kis ujján. A kézszárok egyikén kígyófejbe végződő bronz kargyűrű lógott, a másikon azonban oly karperecz volt, melyhez hasonlót eddig még nem találtam. Valódi különlegesség. A karperecz küllapja szép vésett díszszel borított, nyitott végei széles, lapos, színes üveggel kirakott stilizált állatfejeket mutatnak. A mellcsonttól felfelé borostyánkő- és csücskös üveggyöngyökből mintegy harmincz egész szemet szedtünk ki. A nyakon, egészen elfödve III. 5.

- a leesett álcsontról, igen szép ezüst korongos fibula bukkant elő. A fibula körátmérője 2 centiméter, magas és széles kerete hullámos kivágásokban befelé lapul, a közepét
- II. 2. a, b. aranyozott képlap foglalja el. A kép trébelt műben egy vágató lovat ábrázol, ki lándzsájával egy a ló lábai alatt elterülő tigrisbe dő. Tehát tigris vadászat. Az első pillanatban Szt.-György vitézt láttam a képben, de a közelebbi vizsgálatból kiderült, hogy még sem az. A lovak alakja nagyon kezdetleges, ruházata elmosódott, hajadon fővel van. A vágató ló még legjobban van csinálva, bár az sem valami különös, a hanyatt fekvő tigris mind a négy lábát ég felé tartja, lehet különben azt akár oroszlának is nézni, csak sárkánynak nem. Azonban oroszlának azért nem tartom, mert nincs sörénye. — A ren-
- III. 12. a, b. des helyen előtűntek a nagy arany kosárcás függők. A mint a gyűrű széle kisárgállott, munkásom jelentőségteljesen pillantott föl rám a gödörből, azonnal el is értettem, hogy mit akar, annak a barmész béresnek, ki többszöri indirect felszólításomat sehoggy sem akarta megérteni és mellém kuczorgott le a földre, szivart és egy forintot adtam ama kéréssel, hozna két liter sört munkásaimnak a csárdából, majd maga is ihatik belőle. Ez a kézzelfogható argumentum mégis győzött és elinált a csárda felé, de többször visszavissza tekingetett. Míg megjött, az arany függőket, valamint egy nagy és egészen ép féltekeidomú üvegcsészét, mely a koponya jobb oldala mellett állott, már régen biztonságba helyeztük.
- VI. 12.

A finom aranyból készült függők gyűrűje vaskos és síma. Mind vastagságra, mind durva munkára nézve hasonlít hozzá egy aranyfüggő tojásdad gyűrűje a vasmezei régiségtárban, melyet a 70-es évek közepe táján a gázcsövek lerakásakor épen a lyceum ajtaja előtt ástak ki, de ennek alján lencse van, melybe csiszolatlan gránát van foglalva. A fenéki függők szépsége voltaképen azok kosárcája. Ennek alját egy aránylag nagy karika képezi, ezen áll az eperidomú kosárka oly művészi sodronyfonásból, mint a minőhöz hasonlót eddig még nem láttam. A sodrony végig gyöngyözött, ebből van szerkesztve a lapos fődél is, melynek közepét négy egyenközüleg fekvő sodrony köti át és valami a központba helyezett, de most már szétmállott gyöngyfélét tart. A Dobogón talált aranyfüggők kosárcái, valamint az alsó páhoki arany kosárcák, ezekhez a kosárcákhoz képest valóságos inasmunka. (Deczember 14-én 1885.)

A fenéki függőkről több mondani valóm nincsen. Következik a melldísz, vagyis a fibulák és a tűk.

- III. 8. a, b. Megemlítenő még két korongos fibula, aranyozott bronzból. Az egyik gyöngyö-
- III. 1. a, b. zött szegélyű, közepén csillagdíszszel, a másik stilizált állatfejeket mutat köröskörül, a közepén dudorral. *A háromgombú római fibula*, mely itt férfiak és nőknél egyaránt fordult elő, oly közönséges jelenség, mely bővebb leírásra nem szorúl.

- A hosszú tűket* két osztályba lehet sorozni. Az első magában foglalja a határozot-
- II. 7—9. tan *római tűket*, csinos készítmények kúpos gombokkal, ezek alatt pedig bevéssett vonalakkal díszítve vagy tagozva. Van olyan gombos tű is, hol a gomb nem a tű fején, hanem
- II. 10—13. két cm.-rel alább a szárán van. — A másik osztályba tartoznak a *barbár*, többnyire fülkanalás *tűk* ezüstről és bronzból. Ezüstről van kettő, az egyiket leirtam az első lelet-
- VI. 10. nél, a másik is ugyanaz a fajta, de vékonyabb testű. — A barbár bronztűk vagy gömbölyű, vagy fönt négyélű igen egyszerű készítmények, fülkanállal, vagy csak hosszúkás fokkal.

A kardisz nem mutat föl nagy választékosságot. A *kargyűrűk* egészben öt válfajra oszlanak és egyet kivéve mind nyitottak.

a) Gömbölyded, síma, tompavégű gyűrűk. A tompa végek három, négy bevéssett II. 3. a, b. körvonallal vannak díszítve. 4. a, b.

b) Félgömbölyű síma gyűrűk, végeik hosszúkás négyszöget mutató lapátkákká, melyeken bevért pont, karika és vonaldísz látszik, szélesednek ki.

c) Gömbölyded síma gyűrűk vagy tömör kígyófejekkel vagy stylizált széles szájú állatfejjel a végeiken. Ezek a fejek karikaszemekkel, és vonaldíszszel vannak ellátva. Ez az utolsó fajta eddig az egyetlen új, a másik kettőhöz hasonló a többi sírmezőn is közönséges.

d) Lemezes *karpereczet* is adott a fenéki sírmező, de nem a legjavából. Kapcsos II. 1. 2. a, b. karperecz több volt. Megemlítendő ezek közül kiválóan az, mely két bronz sodronyból, V. 6. egymásmellé rakott nyolczasok formájára van fonva, az egyik végkarikához kampós tag van forrasztva és ez a másik végkarikába beakasztva.

e) Vékony négy élű sodrony, végeiken sodronytagozattal. A tompa vég köpüs, V. 5. melybe a másik hegyes vég beszolgál. A női ékszerekhez tartoznak még az *ujjgyűrűk*, III. 16, 17, 19, 20. hol egyszerűbb, hol díszesebb kiállítással, továbbá a *bulla* és az ezüstbe foglalt üveg cseppek valószínűleg valami nagyobb dísz tárgy részletei. Előfordult egy *ujjgyűrű* üvegből is, III. 10. a, b. ez Szombathelyen a római sírokban nem épen ritka jelenség. II. 14.

Ennyit a leletek részletezéséből. A lényegtelen változatok leírását mellőztem, ezekről az olvasó a rajzok után vehet tudomást. A rajzok a tárgyakat, kivéve a legnagyobbakat, melyek mellé a nagyság-arányt külön jegyeztem fel, természetes nagyságban adják vissza.

Hátra van még, hogy a sírmező koráról, és arról, hogy viszonylik ez a sírmező a többi szomszédos sírmezőkhöz, valamint a leletek művészeti jellegéről mondjam el nézetemet.

Miután Fenéken a III. és IV. századbéli császárok pénzein kívül a sírokban III. Valentinián-félék (425—455) feles számmal voltak, sírmezőnk korát bizvást az ötödik század közepére tehetjük. E nézetnek megfelel a sírmező egész valója is. Mogentiana vagy teljesen vagy részben már romhalmaz, maradék rómaiak és barbárokból álló kevert lakosság; a római hagyomány és szokás még mindig fölényt gyakorol, melynek még a barbár is meghódolni kényszerül. Ennek a csodálatos összeelegedésnek hű kinyomatai a római módra, római anyagból épített sírok, a melyekben pedig barbárok nyugszanak. A barbár képviseli e sírmezőn a vagyonos elemet, a római e mellett fel sem tűnik már, hanem szerényen beelégzik a meghódolt munkás elem szerepével. A rómaiak hatalmi csillaga már letűnt, új földesurak osztozkodtak e nagyszerű örökségben, a ki előbb parancsolt, az most saját birtokán már csak zsellér, örül, ha megtürik az idegenek maguk között, örül, ha szolgálhat nekik, és végre is egészen beléjük olvad. A «Væ victis!»-féle római elv senkivel sem érezte inkább hatalmát, mint épen magukkal a rómaiakkal.

A korkérdésnél sokkal nehezebb megoldású az: hogyan viszonyul ez a sírmező a többi általam kikutatott sírmezőkhöz? A midőn először tettem e sírmezőről említést, a többször felhozott dolgozatom Alsó-Páhokra vonatkozó jegyzetében, azt, néhány gyöngyszem után ítélve, népre és korra nézve a többi sírmezővel egy sorba állítottam. Ásatásom

meggyőződött arról, hogy ez az állításom, ha nem is egészen, de némileg téves felfogáson alapul. A kor határozottan nem egy és ugyanaz, a népre nézve pedig bajos most már biztosat mondani, a mikor a sírmezőnek csak csekély részét ismerem. Annyi tény, hogy a dobogói koponyatypus a felásott sírok egyikében sem volt feltalálható. De nem lehetetlen, hogy a sírmező további részeiben még is létezik, annál is inkább, mert,ilyent a sírmezőn kívül, mind a Balaton partjain, mind a kerektoronyban valóban találtam is. Kevert népesség volt különben a keszthelyi is. A népnek azonos vagy nem azonos voltját illető kérdés végleges megoldását tehát el kell odáznom és csak arra az egy megjegyzésre szorítkozom, hogy a fenéki nép városi színezetű, míg a többi sírmező népe tisztán falusi.

A mondottak kapcsán egy másik kérdés tolul önkénytelenül is előtérbe: vajjon a fenéki sírmező régibb-e a többinél, vagy nem áll-e megfordítva a dolog?

Ez ismét új nehézség. Keressük fel előbb a sírmezők között lévő érintkezési pontokat és azután mutassuk ki a lényegesen elütő különbségeket. Mindkettő a sírmellékletekben nyilvánul. A gyöngyök, fülkanalas tűk, korongos fibulák, lemezes ujjgyűrűk, a tompavégű kargyűrűk és kígyófejű nyitott lemezes karpereczek közösek; — ellenben a négyfelé hasított fokú tűk egészen hiányzanak Fenéken, a csatok, szíjvégek, boglárok és kosárcás függők pedig egészen elütő alakúak, szerkezetűek. Veszem csak a kosárcás függőt, mint jellemző ékszert. A fenékiek alakja egyáltalában kezdetleges, még ha az arany függő kosárcájának művészies kivitelét hozzászámítjuk is, és mintegy ennek az ékszer-typusnak az ősfarmáját mutatja. A kiszélesített homloklap teljesen hiányzik a maga gömböcs-és rekeszdíszével. Ehhez képest a többi sírmező kosárcás függője fokkonkinti fejlődést és végül az óriási függőknél az átsapást az ízléstelenbe jelezni. Ha ez a fejlődés valóban állana, akkor a keszthelyi sírmezőknek assignált valószínű kora, a negyedik század vége helyett, a melyet a rendelkezéseimre álló támpontokkal, a mennyire csak lehetett, indokoltam is, legkevesebbet az ötödik század végét kellene mondanom. Habár a népvándorlás-korabeli tárgyak megítélésében egy egész századdal tévedni nem is éppen olyan hallatlan dolog, ez érdemben, míg arra kényszerítő okaim nem lesznek, még nem adom be a derekamat. Úgy hiszem, hogy senki sem fog fennakadni azon, ha azt mondom, hogy egy műforma fejlődéséhez, tökélyesedéséhez mindenképp előtérbe kell lépnie a békés viszonyok szükségessége. Az az ötvös vagy aranyműves, kinek ma itt, holnap ott kell felütni műhelyét, és a kinek örülni kell, hogy a nála levő ékszerek miatt, még ha nem is képezték sajátját, agyon nem verik, az ugyan egy műforma fejlesztésére nem igen gondolhat. Már pedig tudjuk, hogy a hun uralom előtt, alatt és utána Pannonia nem volt egyéb, mint a folytonos harcok és izgalmak színhelye. — Azután az sem valószínűtlen, hogy a római hagyományokban és ízlésben nevelt fenéki lakósságnak ez az egyszerűbb alak sokkal inkább tetszhetett, mint a szomszédos barbároknak túlságosan nagy és czifra függője, még ha a pénzért nekik ezt készítették is.

A mi a fenéki leletek művészeti jellegét illeti, ezúttal csak az alakos leleteket, a korongos fibulát a tigrisvadászattal az elefántesontból faragott fejet és a képes lemezeket fogom tekintetbe venni, mert ezeken nyilvánul az egyéni műfelfogás leghathatósabbán.

Mielőtt azonban ezt tenném, helyén találom, hogy álláspontomat, melyet a népvándorlás-korabeli művészettel szemben elfoglalom, kissé körvonalozzam,

Honi régészetünk egyik legkiválóbb munkása ugyan legújabbán határozottan Lasteyrie elmélete mellett nyilatkozik, a mely szerint az összes népvándorláskori művé-

szet a pontusmelléki mixhellén culturára vezethető volna vissza és föltétlenül helyteleníti Lindenschmit abbéli elméletét, hogy a népvándorlaskori tárgyak díszéül szolgáló állatok és állatviadatok germán vagy mondjuk éjszaki eredetre, különösen a fafaragásra utalnának. Igen természetes, hogy egy füst alatt az én nézetemet is, ki, azonban csak fentartással és csakis sírmezőim barbár tárgyait illetőleg, szintén ehhez az elmélethez csatlakoztam, helyteleníti. Szárazon mondván, itt elmélet elmélet ellen száll sikra, mindegyike a maga részére vindicálja nem a bizonyosságot, mert attól még messze vagyunk, hanem a nagyobb valószínűséget. És mindegyiknek erre kétségtelenül joga is van. A vélemény addig, míg az az elismert igazság ellen való tusakodássá nem fajul, mindig szabad.

Ha Lasteyrie azt mondja, hogy a bevándorlott népek csak római felfogás szerint voltak barbárok, de korántsem mai értelemben vett vadak; hogy azok nem söpörték el mindenütt a culturát, hanem új culturális elemeket hoztak is magokkal, azt készségesen elfogadom és aláírom. Én sem voltam soha más nézetben, daczára a történelem tanuságának, mely szerint a népek bizony sokat pusztítottak is, a mi nem is lehetett másképp, a mikor az egyik szorította a másikat. De ismét az az elmélet, hogy a népvándorlaskorabeli művészet csakis a pontusmelléki cultura kifolyása, ha azt egész teljében alkalmazzuk, annyit tesz: mint az éjszaki népektől, nevezetesen a germánoktól, mert a később jött ázsiai néphullámok, a húnok és avarok művészi tekintetben már félig-meddig a készbe ültek, és a talált állapotot fejlesztették tovább, mondom tehát, ez annyit tesz, mint a germánoktól minden önálló műérzék, ízlést és felfogást kereken megtagadni. Ezt én, tekintve a germánok oly hatalmas művelődés-képességét, a melynél fogva a romba dőlt óvilágra egy újat ültettek, absolute nem fogadhatom el. De ellenkezik ez Lasteyrie előbb idézett állításával is. És ha volt, a mint hogy kétségtelenül volt is a germán népeknek önálló, nemzeties műérzékük, hogyan van az még is, hogy Lasteyrie és követői mindent a pontusi műáramlatnak tulajdonítanak, a helyett, hogy előbb kimutatnák, mit adtak a germánok a magukéból, mit vettek az idegenből és hogy olvadt ez össze egy új egészszé!

A pontusi mixhellén cultura művein az ázsiai, kivált a perzsa reminiscentiák nagyon is tisztán láthatók, mint az emberfejű állat, a heraldice rajzolt sas, a fodrozott sörényű oroszlán; de a nagy karmú griffet, az öklelődő bikát, a sárkányt ezek között hiába kerestem. Ezeket az állatokat én a germán képzeletnek tulajdonítom, ámbár korántsem akarom azt bevitatni, hogy azok úgy a mint most vannak, nem lehetnének már módosított alakzatok. Módosulhattak biz azok, a szerint, a mi szerint készítők és megrendelők a nagyobb civilisatióval jöttek érintkezésbe, ha a rómaival, római módra, ha a mixhellénnel, ennek a módjára. Mindazonáltal azt is tudjuk, hogy nem minden népvándorlaskori nép fordult meg a Pontus mellett, és azt is bajos elképzelni, hogy a pontusi műáramlat vivőinek, a gótoknak, ebben a tekintetben minden más nép föltétlenül meghódolt volna.

Én a keszthelyi övdíszek művészeti tekintetben való megítélésénél egy kizárólagos műáramlatot nem fogadok el, hanem azokat római cultura és technika által befolyásolt germán eredetűeknek tartom. Lehetnek másutt talált övdíszek, melyek a pontusi műáramlat behatása alatt készültek, csak hogy az enyéim nem azok.

A keszthelyi övdísz eredetének meghatározásánál előttem kiválólag azok a szíj-

végek voltak mérvadók, melyek egyik, néha mindkét oldala állatdulakodást ábrázol.* Ha jól megtekintjük ezeket az egymásba fogódzott, úgy szólván egymással összefont állatokat, lehetetlen, hogy azok elrendezésében rajz tekintetében bizonyos szabályosságot ne vegyünk észre, a mely fantastikus módon összefont kötéltekercsre emlékeztet. Ugyanezt a diszítési formát találjuk a frank fibulákon azzal a különbséggel, hogy ott az állattestek helyett vastagabb-vékonyabb vonalak alkalmazvák, melyek végei fejlődnek csak állatfejékké; még szembeötlőbb a hasonlatosság a VII., VIII. századbeli svéd ékszerek és egyéb tárgyak díszével, a hol a tekercsvonal általános és végnélküli változatos alkalmazása sok százados tradícióra enged következtetni.** Már pedig azt tartom, tekintetbe véve azt, hogy a népvándorlás germán törzsei mind éjszokról tódultak délnek, és e szerint épen a svédek azok a germánok, kik ősi lakhelyeiken megmaradtak, a kiknél pedig ez a diszítési mód egész a Krisztus utáni XII-ik századig tartotta fenn magát, hogy sokkal természetesebb azt elfogadni, hogy a germánok az állatképeket ily módon alkalmazva diszítési elemül, éjszokról hozták magukkal a déli vidékekre, mint föltenni azt, hogy ezek a Pontus mellett megfordult gótok révén származtak volna vissza éjszakra.

Végül kijelentem, hogy nem polemizálási viszketegből hoztam fel mindezeket, hanem csakis a magam álláspontja védelméül.

A fenéki képes fibula, az elefántcsontból faragott fej és a képes lemezek művészeti jellegéről, miután erre vonatkozólag a legtöbbet már leírásuknál mondtam el, röviden a következő véleményemet nyilváníthatom.

A fibulát épen úgy, mint a dobogói két képes fibulát byzanci, tehát importált munkának vagy byzanci munkák után készülteknek tartom. Ha úgy tetszik, ezeket a tárgyakat szívesen átengedem a pontusi műáramlatnak is. Csak azt az egyet jegyzem meg, hogy a fenéki fibula képe, bár rajzilag ugyancsak gyarló, mégis sokkal természetesebb conceptiójú, mint a másik kettőé. Hogy egyféle műhelyből kerültek ki, azt egyforma keretük is bizonyítja.

Az elefántcsontból faragott fej egészen antik képzésű, még pedig a javából. Mintájául valami bronz vagy márvány szobrocska szolgálhatott, és ép korában nagyon csinos lehetett. Valószínűleg az egész sírmezőnél sokkal régibb tárgy, mely vagy valami családban örökségképen megmaradt, vagy valami görög vagy olasz városban martalékul ejtetett.

Lemezeim a római ötvös technika befolyását és még némi római reminiscenciákat felmutató barbár munkára vallanak. Az alakok, a III. lemezen levő három első kivételével, a valódi életből vannak véve, öltözékük, mely a hidegebb éghajlat és foglalkozásukhoz alkalmazkodik, a IV. vagy V. század romano-barbár pannoniai népviseletet tünteti fel; ennél fogva a pontusmelléki műáramlathoz semmi közük.

A mondottakból kiviláglik, hogy a fenéki sírmezőnek már eme csekély rész után is ítélve, hazánknak népvándorlaskori művelődéstörténetében nagy és fontos szerep jutott.

* «A keszthelyi sírmezőről» című dolgozatomban lásd 181—189. ábrákat.

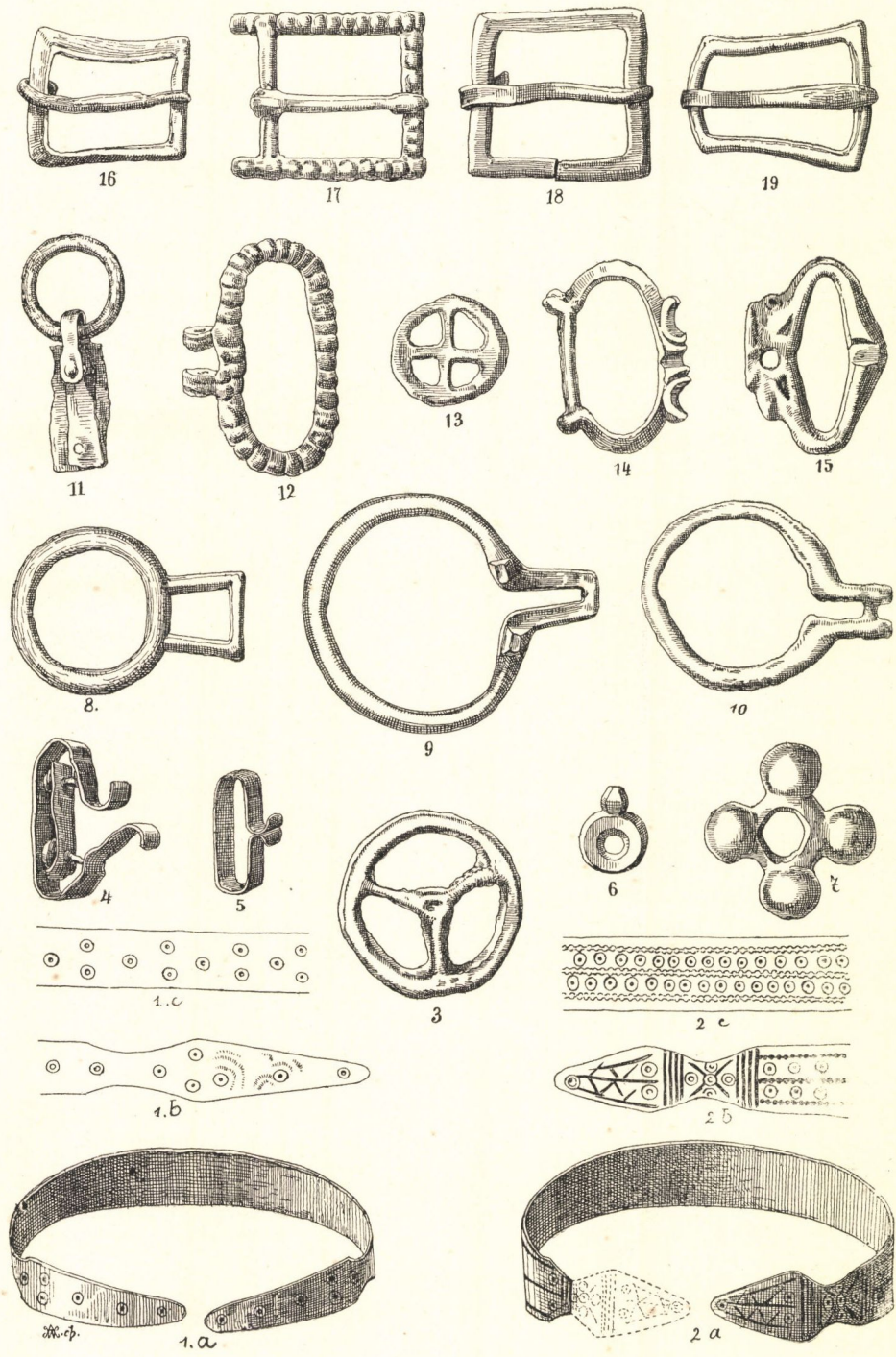
** «Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit», von Oscar Montelius, übersetzt von Carl Appel. Berlin. 1885. 125., 130., 131., 141. ábra.

Leghőbb óhajtásom, hogy, miután birtokosának, Fesztetics Tasziló gróf úrnak minden szép és nemesért hevülő gondolkozását jobban ismerem, mint akárki más, meggyőzván őt arról, hogy további ásatásomat ott úgy eszközölhetem, hogy gazdasági érdekei a legcsekélyebb csorbát sem fognának szenvedni, ő nyújtana nekem alkalmat arra, hogy eme töredékes ismertetésem a tudomány érdekében mihamarább kiegészíthessem.

Dr. Lipp Vilmos.

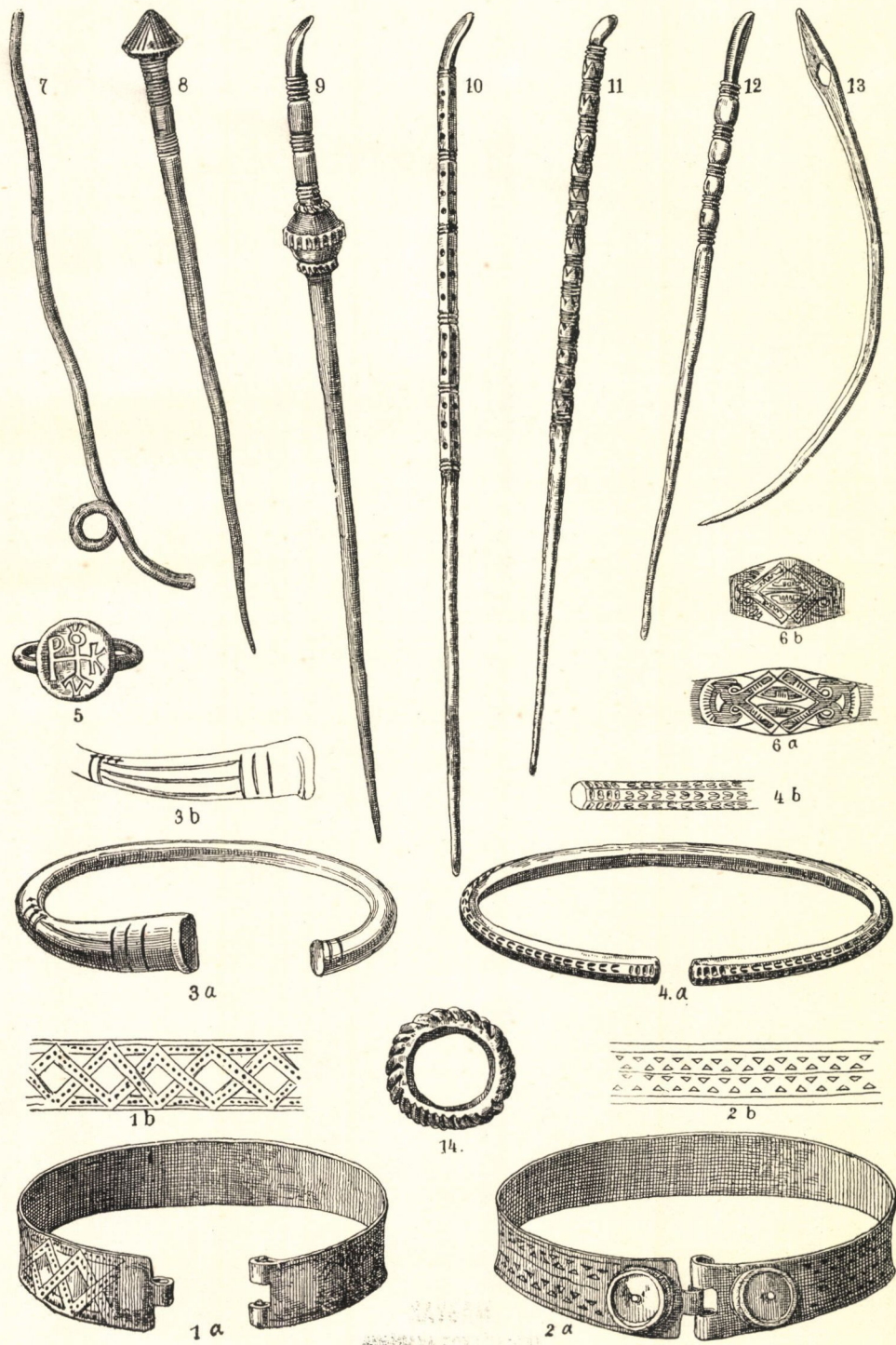

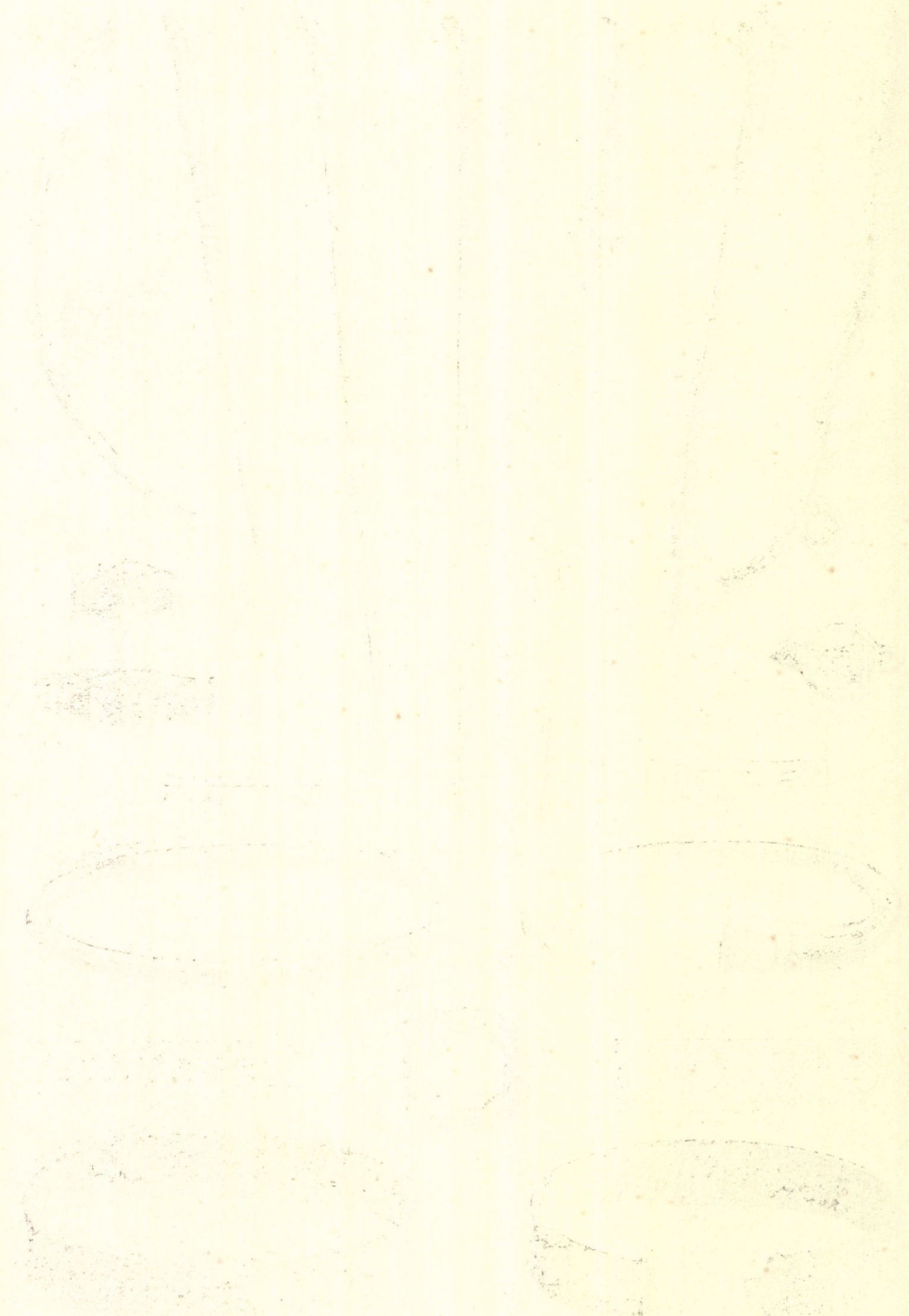

I. TÁBLA.

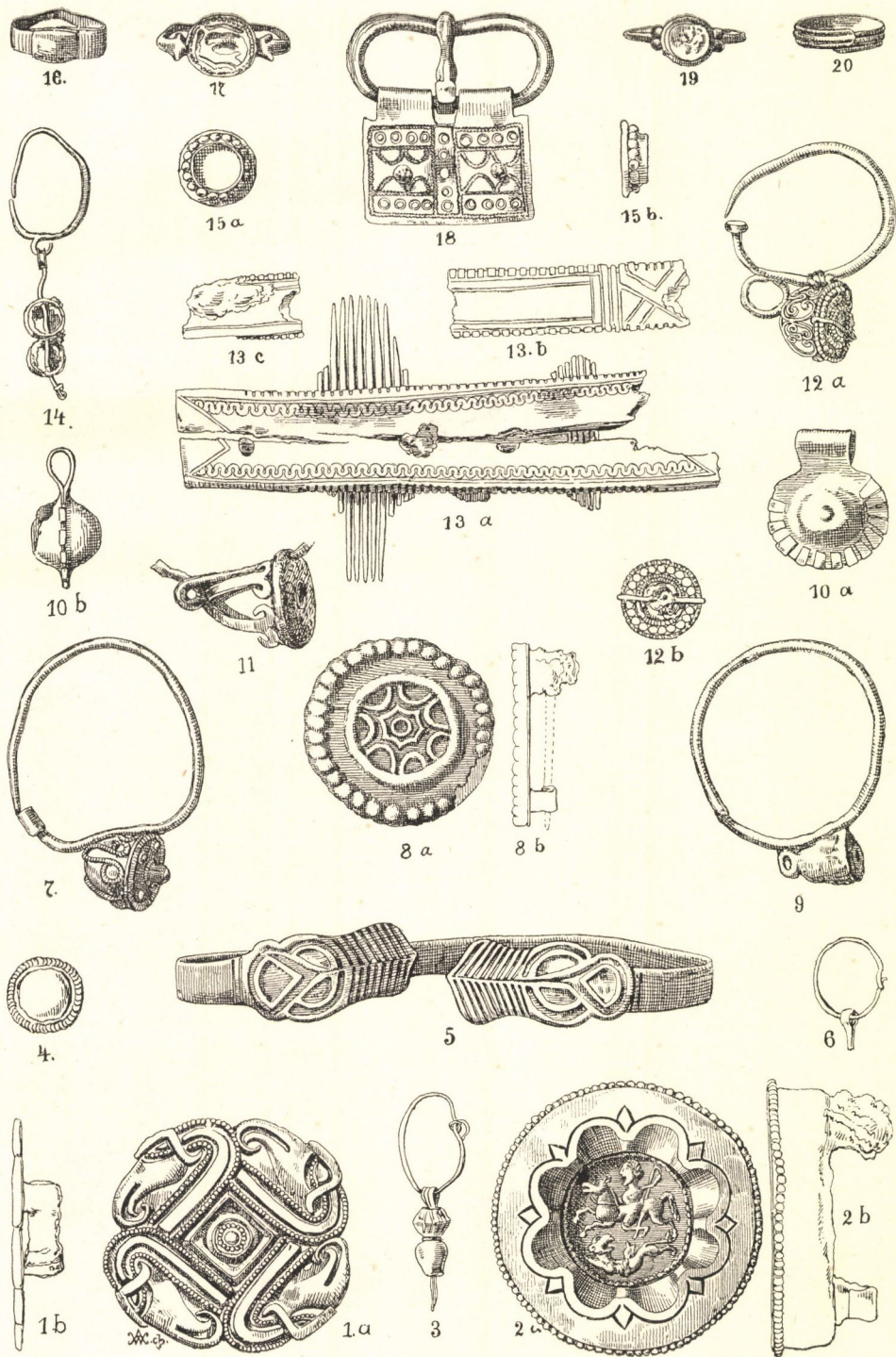
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

II. TÁBLA.

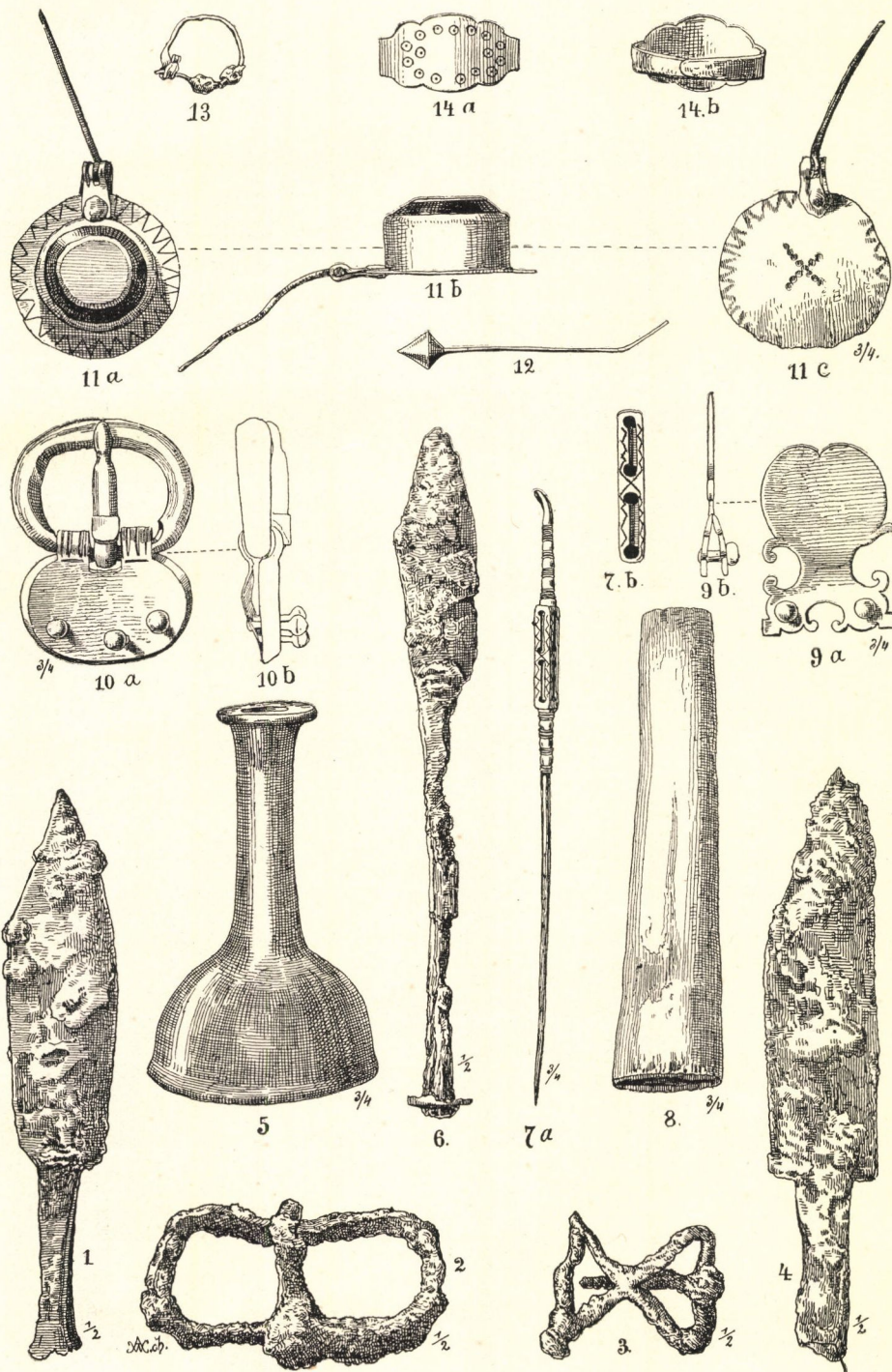

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

III. TÁBLA.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

IV. TÁBLA.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

V. TÁBLA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

VI. TÁBLA.

13

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

VII. TABLA.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

DIVALD K. EPÉRJES.

ANNO 1880

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

10/1

10/2

11/1

11/2

12/1

12/2

13/1

13/2

14/1

16

14/2

15/1

15/2

17/1

17/2

19/1

19/2

18/1

18/2

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

20/1

21/2

20/2

22/1

22/2

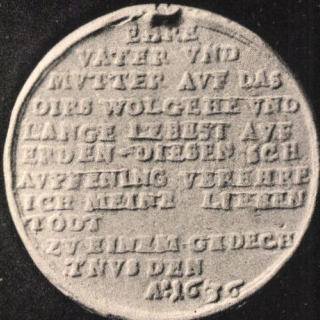
23/1

23/2

24/1

24/2

25/1

25/2

26/1

26/2

27/1

27/2

28/1

28/2

29/1

29/2

